

MEDICINA ÉS FILOZÓFIA (I)

– PÜLOSZTÓL SZAMOSZIG –

Be kell tehát... vezetnünk a filozófiát az orvostudományba, az orvostudományt pedig a filozófiába ... Az ideális orvos a filozófus orvos. (Hippokratész)¹

Az a legelterjedtebb vélemény, hogy „A görög orvoslás a vallásból, Aszklépiosz kultuszából bontakozott ki, másrészt, mint minden más tudomány, a filozófiából fejlődött önálló tudománnyá.”² Nem arról kell elmélkednünk, hogy vajon az orvoslás a vallásból, Aszklépiosz kultuszából, vagy fordítva Aszklépiosz kultusza bontakozott-e ki az orvoslásból? Érdektelen lenne önmagában azt is feszegetni, hogy az orvostudomány forrását is a filozófiában kell-e keresnünk, vagy sem? Más a helyzet, ha történelmi konkrétságában tekintjük át a mitológia, az orvoslás és a filozófia egymáshoz való viszonyának alakulását, minden előfeltevés nélkül, bármi legyen is a vizsgálódás végeredménye. Így mindaz nyomom követhető, ami történt, s az is, ahogyan történt.

Magából a címből – „**Medicina és filozófia**” – még nem derül ki, hogy alább jobbra csak a **preszókratikus** filozófiának a **Hippokratész előtti** kor orvoslásához való viszonyát tárgyaljuk, csak annyiban érintjük az orvoslást és a hozzá kapcsolódó mitológiai vonatkozásokat, amennyiben valamiképpen kötődtek a filozófia fejlődéséhez, s amennyiben a filozófia kötődött hozzájuk. A folyamatoknak filozófiatörténeti szemüvegen keresztül történő vizsgálata természetesen csak egysíkú lehet. Ha azonban nem az orvoslás, hanem a filozófia kialakulásáról és történetéről van szó, akkor vállalnunk kell ezt a megszorítást, mint ahogyan az orvostörténet-írások is vállalják a maguk részéről a nézőpontbeli korlátozást: ezért többnyire Hippokratésszel kezdik történelmi áttekintésüket, ott, ahol mi befejezzük.

Itt nem kísérhetjük szisztematikusan végig a hellén filozófia fejlődésének egészét az orvoslással való változó viszonyában. Útirajzunk és történelmi vázlatunk mindössze érzékeltetni kívánja a filozofálás és az orvoslás kölcsönhatásának főbb ugrópontjait. Az eredmények az orvostörténet-írás számára talán e korlátozások ellenére sem feleslegesek, s remélhető, hogy mindenekelőtt a filozófiatörténet-írás is profitál belőle.

A témát három fejezetben igyekszünk kifejtetni.

Az **elsőt**, a „**Pülosztól Szamoszig**” című fejezetben a prehoméroszi kortól a hét görög bölcs megjelenésével zárjuk, eközben a szárazföldi Hellaszra, az Égeikumra és Ióniára tekintünk.

A **második**, a „**Menekülés Krotónba**” címet viselő részben az orvoslásnak és a filozófiának a nagy-görögországi alakulását vázoljuk, mégpedig Püthagorasz letelepedése előttiekre éppen úgy tekintve, mint az utána következőkre.

„**A mindenben ügyes ember**”-nek nevezett **harmadik** szakaszban újra a szárazföldi Hellaszba térünk vissza, Hippokratész álláspontját vallatjuk, mint aki összegzi és rendszerezi elődeinek eredményeit. Kitekintünk továbbá a korai orvoslásnak Platón és Arisztotelész munkásságában kialakult képére és ítéletére.

MÉLTATLAN MELLŐZÉS

Az orvostörténeti munkák számosak, s szinte mindegyik többé-kevésbé részletesen, de érinti az orvoslás és a filozofálás kapcsolatát. Nem tehetnek mást, mert letagadhatatlanul ilyen kapcsolat volt, s nem maradt hatástalan az orvoslás és az orvostudomány történetére.

Mi a helyzet a filozófiatörténet-írásban?

¹ Idézi Zamarovský: A görög csoda. Madách Könyv- és Lapkiadó. Bratislava. 1980. 261. old.

² Szabó Mária: Filozófia és orvostudomány a Hippokratészi Gyűjteményben. Bevezetés *A levegőről* című íráshoz. (www.okor.hu/cikk/2007_4_Szabo.pdf)

Azt látjuk, hogy a filozófiatörténet-írás, amely az egykorú csillagászati, matematikai és geometriai tudomány sikereinek nagy figyelmet szentel, ki-kitekint a földrajzi és néprajzi teljesítményekre is, alig-alig, csupán csak érintőlegesen érdeklődik az orvostudomány eredményei, s annak a filozófiára való hatása iránt. Ez a helyzet annak ellenére, hogy a filozófia történeti fejlődéséről is elmondható, hogy volt kapcsolata az orvostudománnyal, aminek feldolgozása nélkül a maga összetettségében a filozófia története igazából nem érthető meg.

Miért alakult ki ez az aránytalanság és egyoldalúság? Miért nem érdekli a filozófiatörténet kutatóit a csillagászat, a geometria, a matematika mellett a medicina és a biológia?

Az e korrallal foglalkozó terjedelmes munka, „**A preszókratikus filozófusok**” Kirk és Raven által jegyzett előszavában jellemzően a következőket olvashatjuk: „*A Kr. e. VI. és V. század folyamán a filozófiával egyidejűleg megjelent egy speciálisabban szerveződő tudományos érdeklődés is, különösen a matematika, a csillagászat, a földrajz, az orvostudomány és a biológia területén. De részben helyhiány, részben a forrásanyag hiányossága miatt ezeket a témákat csak olyan mértékig tárgyaljuk, amilyen mértékig a legnagyobb természetfilozófusok érdeklődtek irántuk... kutatásaink körét azokra a legfontosabb preszókratikus természetfilozófusokra és előfutáraikra korlátoztuk, akik kivált a természettel és a dolgok összefüggésével mint egészszel foglalkoztak.*”³ A „helyhiányra” történő utalás megkérdőjelezhető, ami pedig a „forrásanyag hiányosságát” illeti, nem meggyőző, hiszen a preszókratikus filozófiai forrásanyag maga is felettebb hiányos, miközben éppen az orvostudományról maradtak fent jelentősebb terjedelmű munkák, amelyeket részben korábbi, már az i. e. hetedik, de legkésőbb hatodik századi feljegyzésekből állítottak össze.

Feltűnő a koraiak hallgatása, még inkább a későbbiek némasága.⁴

HOL? – TÁVOLABB!

Más körülmények számításba vétele inkább szolgálhatnak magyarázatul. Döntő lehet az orvostudományi és a természetfilozófiai központok **földrajzi** elhelyezkedése.

Az orvoslás Hellasz **szárazföldi** poliszjaiban (**Thesszália, Triikka, Epidauros**), **Megalé Hellaszban (Katané, Krotón, Tarentum)**, a **szigeteken**, (propontisz-tengeri **Prokonnészosz**, égei-tengeri **Kósz, Szamosz, Rhodosz**) és a Boszporusz mentén fekvő, Megara által alapított **Szelimbriában** indult fejlődésnek. Ezek a poliszok a korabeli filozófiai centrumokhoz képest periférikus helyeknek számítottak. A kis-ázsiai poliszok közül csak Knidoszban, Epheszoszban és Pergamonban működött számottevő gyógyító központ. Azok is időben sokkal később. Az orvostudomány kifejlődésében szerepet játszó poliszok tehát nem esnek egybe a természetfilozófiai gondolkodás kialakulásának és fejlődésének sem a peloponnészoszi, **spártai, korinthoszi** és **athéni**, sem a kis-ázsiai, ión, **milétoszi** centrumaival.

Az is mutat valamit, hogy ugyan a kis-ázsiai partokon nem buzgott az orvoslás **tudományos** vizsgálata, de a korai orvoslás **kritikusai** közül első hely illeti meg az ióniai **Epheszoszban** viszonylag kései időszakban működő Hérakleitoszt.

Az orvoslás és a filozófia fejlődésének centrumai **nem egyterűek**.

MIKOR? – KORÁBBAN!

Fontos lehet az orvostudományi és a természetfilozófiai központok **időbeli** megjelenésére is figyelnünk.

Mint ahogyan a filozófia történetét Milétossszal és Thalésszel (kb. i. e. 624-546) szokás kezdeni, hasonlóképpen az orvoslás történetét jobbra Kós-szigeti Aszklépiadaival és Hippokratésszal (i. e. 460-459) nyitják meg. De akkor is, ha a szicíliai Krotónnal, vagyis Démokédésszal és Alkmaiónnal (i. e. 520) kezdjük a tárgyalást, egy Thalész utáni nemzedékkel van dolgunk, noha tudjuk, hogy mindkettő története sokkal korábbra nyúlik vissza, de tudománnyá válásuk története között két évszázadnyi távolság van.

3 Kirk, Raven: Előszó az első kiadáshoz. In: Kirk, Raven, Schofield: A preszókratikus filozófusok. Atlantisz Könyvkiadó. 2002. 25. old. (az én kiemelésem – EKO)

4 Hegel említi Alkmaiónt Püthagorasz **utódjaként**, a kategória-táblázat kidolgozójaként és Hippokratésszt mint **filozófust** (vö. Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. Akadémia Kiadó. 1958. 175; 184. és 242. old.), orvosi mivoltukról nem szól. „**Világtörténeté**”-ben csak a kínai és az indiai orvoslást érinti (vö. Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1979. 248. és 302. old.)

Ezzel szemben, a legjobb esetben is, Thalész korabeli, i. e. hatodik századi kezdetet feltételezhetünk, ha Katanében alkotmányozó, s ott állami egészségügyi szolgálatot szervező Kharóndasszal indítjuk elemzésünket.

Tudjuk, hogy mind a hellén filozofálás, mind a görög orvoslás az egyiptomi tudományosság emlőin nevelkedett. Milétosz és a természetfilozófia akkor fonta kapcsolatát szorossá az egyiptomi papi, tudományos műhelyekkel, amikor a görög orvoslás a példaképpül szolgáló egyiptomi orvoslástól már kezdett eltávolodni, s önálló fejlődésnek indult.

A korai orvoslás és a filozófiai gondolkodás fejlődési szakaszai **nem egyidejűek**.

HOGYAN? – MÁSKÉPPEN!

Elégséges feltételül szolgál-e, ha a filozofálás és az orvoslás tudománnyá válásának térbeli és időbeli koordinátáit vesszük figyelembe? Elsődlegesen mindenképpen!

Amikor azonban helyre és időre gondolunk, nem kerülhetjük meg azt a problémát sem, hogy az egyik és a másik mikor és milyen strukturális helyet foglalt el a társadalmi egészben, közelebről a társadalom szellemi kultúrájában. Hogyan kapcsolódott a filozofálás és az orvoslás a kor uralkodó eszméjéhez, a mitológiához, és uralkodó intézményeihez, a családhoz, a papi közösségekhez és a poliszhoz, s azok miképpen öhozzá.

Mondják: „Az orvosok is olyanféle kapcsolatban állnak az istenségekkel, mint a jó sok. Az ő tudományuk is kinyilatkoztatás. Pontosabban: egy hosszú-hosszú mágikus és ördögűző múlt hagyatékának örökösei ők.”⁵ Lehetséges, hogy a „kinyilatkoztatás” és az orvoslás kapcsolata olyannyira szorosnak bizonyult, és ennek a misztikus és mágikus hagyománynak olyan súlya volt, ami a racionális gondolkodásra török figyelmét hosszú időre elfordította az orvoslástól.

Ez csupán a dolog egyik oldala, s alapvetően meghatározó voltát kétségessé teszi egy sor további megfontolás és meghatározó fejlemény.

Kezdjük egy közös kiindulóponttal: Hellász szellemi életének minden főbb vonulata, beleértve magát a világnézeti, a filozófiai elmélkedéseket is, nem kevésbé a kozmogóniai és a kozmológiai feltevéseket, ugyanebből a misztikus-mágikus kinyilatkoztatásból nőtt ki; részben úgy, hogy szekularizálta azt, de ugyanakkor ezzel meg is őrizte eredetét, részben úgy, hogy teljesen kilépett ebből a hagyományos gondolkodási körből, s más támpontot keresett magának.

Több körülmény is kétségessé teszi a misztikus, mágikus rítusokhoz kötött hagyomány eltűlését.

EGYIPTOMI EREDET

Elsősorban a hellén orvoslás helyi forrásai érdekesek, de a korai hellén orvosok tudása keleti, többnyire egyiptomi eredményekre támaszkodott. E kezdeti korszakban az egyiptomi, a mezopotámiai és a zsidó orvoslás előtte járt a hellénnek. Az egyiptomi és a mezopotámiai diagnosztika és a gyógyítás magas színvonalú volt. Nem véletlen, hogy Homérosz, aki mindezt tudta, dicséri az egyiptomi orvoslást, annak eredményeit:

*...hol a termő föld az ilyenben
legdúsabb: sok a hasznos fű ott és sok a gyilkos;
és aki ott él, mind bölcs orvos a földilakók közt,
mert az egész nép Paiéontól származik ottan.⁶*

Láthatjuk, hogy az egyiptomiakat, kiváltképpen az orvosokat Apollóntól eredőknek mondja, aki maga is isten, az istenek orvosa, gyógyító és bajelhárító isten.

Az egyiptomi orvoslás alapjai – az Edwin Smith-papirusz tanúsága szerint – kezdetben racionális szemléletű volt, mágikus ráolvasásokat elvétve ajánlott. Az i. e. 3000 körül keletkezett, s megközelítően az 1500-as években lejegyzett kézirat olyan korban született, amikor még nem vált totálissá az egyiptomi papi uralom az egyiptomi élet minden területén. Iszokratész így jellemzi az egyiptomi orvoslást: „*feltalálták a test számára a gyógytudomány segítségét, amely nem veszélyes szereket tartalmaz, hanem olyanokat amelyek ugyanazzal az ártatlansággal rendelkeznek, mint a mindennapi táplálék, és olyan előnyöket nyújtanak, hogy*

5 Mireaux: Mindennapi élet Homérosz korában. Gondolat Kiadó. 1962. 88. old.

6 Homérosz: Odüsszeusz. IV,229-232. In: Uő: Íliász. Odüsszeusz. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. (Továbbiakban: Od)

*elismerten a legegészségesebb emberek és legtovább élnek, a szellem számára viszont feltalálták a filozófiával való foglalkozást, amely törvényeket tud adni és ki tudja kutatni a dolgok lényegét.*⁷ Amikor Iszokratész ezt emeli ki az egyiptomi példából, akkor kiemeli azt, amit a realista hellén szemlélet az egyiptomiban értéknek és elfogadhatónak tartott, nem általában az egyiptomi orvoslás gyakorlati-mágikus és elméleti-misztikus egészét értékeli.

Közben Egyiptomban fordulat ment végbe. Az orvoslás üres babonákba, merő spekulációkba, mágikus gyógyigék, ráolvasások varázsénekek kántálásába, tabukba, megtisztító szertartásokba, avatási ceremóniákba, démonűzésbe torkollott. Későbbben sem távolodott el, még kevésbé szakadt el a mágiától, még a legfejlettebb korszakában is nélkülözötte az evilági, racionális indoklásokat. Természetesen mindez csupán csak az egyiptomi orvoslás fő vonalára nézve igaz.

Teljes az egyetértés. Zamarovský szerint *„Ázsia nem görög népeinek gyógyászata – minden részsikere ellenére – sarlatánságba torkollott; a görög gyógyászat pedig – minden tudománytalan vagy tudomány előtti eleme ellenére –, hála racionális alapjának, tudománnyá fejlődött.*⁸ Thomson pedig így látja: *„Hérodotosz szerint 'a görög már rég elvált a barbár népektől, ügyesebb volt s együgyű ostobaságtól inkább mentes'. Ezt az elhamarkodott állítást nem fogadhatjuk el fenntartás nélkül, de az orvostudományra nézve érvényesnek kell tartanunk. Mezopotámiában és Egyiptomban a betegek gyógyításának mestersége sohasem vált külön a mágiától. Főleg Mezopotámiában terjedt el általánosan az a hiedelem, hogy a beteget rossz szellem szállta meg, és ezért az alkalmazott gyógymód közelebb állt a mágiához, mint az orvosláshoz.*⁹

Ha tehát egyiptomi ösztönzésről és eredményeik átvételéről esik szó, akkor nem szabad összemenni, hogy a hellén orvosi iskolák legalább két keleti, egyiptomi fő tendenciához kapcsolódhattak, egy alapvetően racionális és egy alapvetően mágikus orvosi szemlélethez és magatartáshoz. Időben előzőleg az elsőhöz, majd pedig a másodikhoz.

Az egyiptomi és a hellén orvoslás különbségében azonban nem az a döntő, hogy melyik korszakában mennyi rész a valóságban gyógyító tevékenység, s mennyi a misztika és a sarlatánság, hanem hogy mi az orvoslás egészének uralkodó szemlélete és fejlődési tendenciája.

HATÉKONY HUMANIZMUS

Az egyiptomi, általában a keleti orvoslás és a görög orvoslás közötti alapvető különbség **emberszemléletükből** és az ebből fakadó **testkultuszukból** fakadt. Hogy mögöttük alapvető szociológiai és politikai formációk húzódnak meg, azt Platón már korán felismerte. Kivételes érzékkel mutatott rá arra, hogy a társadalmi-politikai berendezkedés, a zsarnokság és a szabadság, az uralkodó szociális érdekek, az emberi kapcsolatok kiterjedése és intenzitása, a polgárok gondolkodásmódja s az attól, gondolhatnók, távol álló testkultúra, testedzés, az egészséges életmód milyen mélyen összefüggnek egymással: a keletiek, a barbárok *„zsarnokságuk miatt tartják rútnak... a filozófiát és a testedzést is... , mert az uralkodóknak nem szolgálja érdekét, ha alárendeltjeikben nagyszerű gondolatok támadnak, erős barátságok és szövetségek keletkeznek”*.¹⁰ Például az egyiptomi orvoslás azért nem kamatoztatta anatómiai tájékozódásában a mumifikálás technikájából adódó lehetőségeket, a feldolgozható széleskörű tapasztalatokat, mivel azt a legalsóbb kasztokhoz tartozók végezték, ezzel szemben a görög orvosok az állati, majd az emberi testek boncolásából építették fel anatómiai tudásukat.

Az uralkodó hellén mitológiai háttér sajátossága is az egyiptomitól alapvetően eltérő a polisztársadalomból ered. A konzekvens antropomorfizmus megkülönbözteti a homéroszi isteneket mind a keleti mitológia szereplőitől, mind Hésziodosznak a nyers, természeti erőkként föllépő preolimposzi mitológiára emlékeztető isteneitől, mind a népi vallásosság fő isteneitől, Démétértől és Dionüszosztól. *„Valóságos vallási forradalmat”* jelentő homéroszi mitológia kialakítása *„hihetetlenül merész lépés volt... férfikként és nőkként ábrázolni*

7 Iszokratész: Buszírisz. In: Uő. Attikai rétor művei. 1. köt. Lux Color Printing és Szulik Alapítvány-Óbecse. 2011. 242. old.

8 Zamarovský: A görög csoda. 1980. 260. old.

9 Thomson: Az első filozófusok. Tanulmány az ókori görög társadalomról. Kossuth Könyvkiadó 1975. 323. old. A zsidó orvoslást is ez jellemzi: a papság Isten elleni vétéknek tartotta a beteg orvoshoz fordulását, szemére vetették, hogy *„betegségében is nem az Urat keresé, hanem az orvosokat.”* (2Kron 16,12.)

10 Platón: A lakoma. 182c. In: Uő. Összes művei. 1-3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984. (Továbbiakban: Platón)

természetfölötti lényeket, ez nemcsak példátlan vakmerőségnek számított: az is kellett hozzá, hogy az ember büszke legyen önmagára.”¹¹ A lényegében mitológia-ellenes protagoraszi „homo mensura” elve Homérosz következetesen antropomorfizált olimposzi istenvilágától kezdve a hellén gondolkodás háttérében húzódott meg: mindennek, az isteneknek is az ember a példája és a mértéke! A bölcsmozgalom khilóni jelszava hasonlóképpen meghatározó szereppel bírt: „Ismerjed meg tenmagadat!” annyit is jelentett, hogy ismerjed meg saját tested felépítését, működését, egészségét, betegségét, lehetőségeit, erejét és szépségét. Az orvoslás humanizmusa és a filozófia humanizmusa ölelkezik, mindkettőnek a középpontjában állt.

A testkultusból fakadó lényeges különbség, hogy az egyiptomi orvosok csak többnyire egyféle betegség gyógyításával foglalkoztak. A hellén orvoslás is már korán szakosodott és szakmásokodott, amit Aszklépiosz gyermekeinek nevéhez kötöttek: Machaon lett az első *sebész*, Podaleiriosz az első *belgyógyász*, Panakeia a *gyógyszerkészítés* első mestere, Hügienia pedig az *egészséges életmód* specialistája.¹² A szakosodás mellett azonban állandóan visszatérő elv és figyelmeztetés, hogy nem ez vagy az a testrészt beteg, hanem az *ember* beteg, következtetésképpen az *embert* kell gyógyítani!

ÁSATÁS PÜLOSZBAN

A műkénéi orvoslás születése akkorra tehető, amikor az egyiptomi orvoslásban még túlnyomó volt az életszagú szemlélet, s a korai hellén orvoslás is megőrizte az egyiptomi orvoslásnak ezt az evilágiságát. Másfelől a korai orvoslás kezdeteit a prehoméroszi, pelaszg, minószi és műkénéi hagyományokban kereshetjük. A kiindulásnál tanúnkul a műkénéi és a püloszi lineáris B táblák szolgálnak.

Chadwick e korról szólva ezt írja: „Egy említésből kiderül, hogy orvos is volt Pylosban; módszereiről vagy társadalmi helyzetéről, sajnos, semmit nem tudunk azon kívül, hogy földadományt kapott.”¹³ Ugyancsak megtudjuk, hogy egy, a királyi háztartás szolgálatában álló fazekast az orvoshoz hasonlóan jókora földdel jutalmazták.¹⁴ A műkénéi feliratokon szereplő asztalos, aranyműves, bognár, fazekas, fonó, fürdőkészítő, hajóépítő, íjgyártó, kártoló, kenőcskészítő, kovács, kőműves, lakberendező, pék, szabó, szövő, ványoló, varrónő sorában ott az orvos is. Ennyi talán elégségesnek mutatkozik arra, hogy több-kevesebb határozottsággal nyilatkozhatunk az orvosok társadalmi helyzetéről. Árnyalja a képet az, amit Chadwick a műkénéi kovács társadalmi helyéről mond: „Egy kovács, a társadalmi ranglétra alsó fokán, a gyönyörű *Mnasiwergos* 'A munkájára figyelő' nevet viseli.”¹⁵ Sajnálatos, hogy egy orvosnak a nevét sem jegyezték föl, így nem őrizte meg egyiküket sem az emlékezet.

Kovács és orvos, ványoló és orvos, pék és orvos és így tovább – a felsorolásból kitetszik, hogy kezdetben az „*orvos*” nem volt más, mint a sok-sok tekhné művelőinek egyike. Ekkoriban bizonyára nem volt más „*jogállása*” egy orvosnak, mint egy fazekasnak, ha a király mindkettőjük tevékenységét egyaránt fölbirtokkal jutalmazta. Ha a kovácsnak lenni volt a társadalmi ranglétra legalsóbb foka, akkor hol helyezkedtek el a fazekasok és az orvosok?

Az orvos is a királyi udvar szolgálatában álló mesterember volt, de olyan mesterember, aki már akkoriban is szakszerű koponyalékelést tudott alkalmazni. Ennek ellenére semmi „*isten*”, semmi „*papi*” aura nincs körülötte, vagy ha van, mert bizonyára van, akkor nem nagyobb, mint egy pék vagy egy kenőcskészítő körül, mindegyikük titokzatos és nehéz mesterséget űzött, ennyiben egytől egyig isteni tudás birtokosa volt.

ÁSATÁS A NYELVBEN

A korai orvoslás és a korai világszemlélet kapcsolatára némi fényt vet a következő: „Homérosz pontosan leírta az akkori módszereket az *Odüsszeiában* az acélkészítés akkori szavaival. Ilyesféleképpen írja le Homérosz Polifémosz megvakítását: megfogta Odüsszeusz a nagy kihégyezett izzó fadorongot, és beledöfte Polifémosz szemébe, és közben az óriás egyetlen szeme elkezdett sísteregni, forrongott úgy, mint amikor a kovács a hideg vízbe mártja

11 Finley: Odüsszeusz világa. Európa Könyvkiadó. 1985. 203-204. old.

12 Vö. Hérodotosz: A görög-perzsa háború. II,84. Osiris Könyvkiadó. 1998. (Továbbiakban: Hérod)

13 Chadwick: A lineáris B megfejtése. Gondolat Könyvkiadó. 1980. 163-164. old.

14 Vö. Chadwick: A lineáris B megfejtése. 164. old.

15 Chadwick: A lineáris B megfejtése. 145. old.

a vasat. Csakhogy ő nem úgy írta, hogy 'edzeni mártja' – mint Devecseri fordította –, hanem úgy írta, hogy **pharmasszón**. Pharmasszón görögül azt jelenti, hogy gyógyítok. Homérosznál persze nem gyógyította Odüsszeusz az óriást, hanem a hasonlatban úgy sistergett annak az egyetlen szemé, mint amikor a kovács a vasat 'gyógyítja'. Nagyon fontos szó. A faszénben tüzesített, így szemet felvevő vasat hideg vízbe dugva 'gyógyítja' a kovács jó acéllá. Ez ugyanolyan titokzatos és nehéz mesterség volt, mint a gyógyítás. Valamiféle mágikus dolog volt. Nem tudták megmagyarázni, hogy mi miért történik. Így kell csinálni. Miért? Csak. Így csinálta már a nagyapjuk, az ősapjuk. Hagyományozódott a tudás szájról szájra."¹⁶

„Nagyon fontos” a „pharmasszón”, a „gyógyítok” és „acéllá edzem a vasat” párhuzama. A vas beteg, így és így kell és lehet meggyógyítani, ezt így és így kell tenni! Ha a püloszi táblák alapján úgy láttuk, hogy az orvos nem volt más, mint egy a különböző tekhnék művelői közül, akkor itt az derül ki, hogy például a kovács és az orvos szakmai fogásaiban, ha láttak is különbségeket, nem nagyobbat, mint a kovácsé és a fazekasé között, ugyanakkor nem kevés azonosságig menő párhuzamosságot is felfedeztek közöttük. A kovács munkája és az orvos tevékenysége, a „gyógyítok” és „acéllá edzem a vasat” egy s ugyanazon szakmai fogást, azaz a **hozzaértést** kívánja meg. Még egy nyelvi adalék, még egy „nagyon fontos, áruklódó szó”: a gümnazionok edzőjét „tektion”-nak is nevezték, ami „ács”-ot jelentett. Az edző a sportoló testének és tudásának építőmestere. Itt is hasonló átfedés tapasztalható, mint az előbbi esetben: az „edző” és az „ács” párhuzamok. A sportoló teste kezdetben alkalmatlan, az edzőnek erőssé és ügyessé kell építenie, mint ahogyan az ács is erős faszervezeteket és ügyes tetőszerkezeteket készít.

Kovács és orvos? Edző és ács? Nagyon fontos szavak, de „Így kell csinálni. Miért? Csak.”

Fontos szavak, de mindenképpen fontosabbak egy „csak”-nál! Ez több mint analógia a beteg ember kezelése és a vas acéllá edzése között, maga az orvoslás, maga a gyakorlat kap hangot. Mutatják, hogy a korabeli emberek itt is, ott is a **kiindulást – tevékenységet – eredményt**, a világi világot és az ember világát analogikusan, többé-kevésbé azonosnak, legalábbis hasonlónak látták. Ez a gondolatmenet nem merült későbbben sem feledésbe, ma sem szakadtunk el teljesen e szemlélettől: a „kezel” ige is „nagyon fontos szó”, mert például a magyarban egyszerre jelent gyógyítást, gondozást, ápolást és valaminek minőségi módosítását,¹⁷ akár, mint Homérosznál, „a vasnak acéllá edzését”.

A nyelv egy korábbi állapotot tükröz, az „orvoslás” és a „kovácsmesterség”, az „edző” és az „ácsmester” egymásra vetítése éppen azt az állapotot mutatja, amit az orvos a többi szakember között a mükénéi és a homéroszi társadalomban elfoglalt. Az orvos jobbra **nem** nemes ember, **nem** szabad földművelő vagy pásztor, **nem** rabszolga, hanem köznapi polgár, „iparos”. Finley úgy látja, hogy a homéroszi szakemberek „ácsok és fémművesek, jóvendőmondók, énekmondók és doktorok voltak. Fontos szükségleteket elégítettek ki, amire – szaktudásuk híján – sem az urak, sem kíséretük tagjai nem voltak képesek. Az ilyen emberek maroknyi csoportja középen lebegett a társadalmi hierarchiában. A látnokok és az orvosok még lehetnek nemesek, de a többiek, jóllehet szorosan kapcsolódtak az arisztokráciához és sok szempontból hozzá hasonló életet éltek, nem tartoztak ehhez az osztályhoz.”¹⁸

HOMÉROSZ HAGYATÉKA

Megközelítően 1500 körül lehanyatlak a mükénéi és püloszi hatalom, a gazdaság és a kultúra, és hozzávetőlegesen háromszáz évre elfelejtődik az írástudás. Amikor a kilencedik-nyolcadik század fordulóján újra fellendülés bontakozik ki, a hellén orvoslás tulajdonképpen kialakulásakor a korábbiakhoz képest új viszonyokkal találkozunk. Ekkorra Egyiptomban ez a racionális orvosi szemlélet már végóráit élte. Mindez megjelent a hellének gyakorlatában és elméletében is, a görög orvosi gyakorlat is sokszor irracionálisba, misztikába fulladt, és végigkísérte orvoslásuk fejlődését.¹⁹ A görög gyógyítás **uralkodó** trendje azonban mindettől távol és szemben állt.

16 Vekerdi László: Tudás és mágia. In: A gondolkodás évszázadai. RTV-Minerva. 1986. 20. old.

17 Vö. Magyar értelmező kéziszótár – Akadémiai Kiadó. é. n. – **kezel** címszavát)

18 Finley: Odüsszeusz világa. 71-72. old.

19 Farrington nem veszi figyelembe a történelmiséget, amikor az Edwin Smith papyruszt elemzi (vö. Farrington: Tudomány az ókorban. Szikra Kiadás. 1949. 15-16. old.)

Az „Íliász” Akhilleusz haragjával kezdődik, de sokszor elfeledjük, hogy a haragját kiváltó események sorában az első lökést az a dögvész adja, amelyet Apollón küldött a „bosszú nyilaival” az akhájokra, és amelyet bizonyos feltételek teljesítése után el is vont felőlük. Az isteni megtorlás okát nem az orvos, hanem Kalkhász Thesztoridész, a jós fejt meg. Az isteni haragból kelt betegséget, amitől hulltak a kutya, az ösvérek és a nép, nem az orvosok, hanem maga a „Messzelövő” hárította el. Itt teljesen ugyanabban a mitikus környezetben vagyunk, mint amiben a mezopotámiai és az egyiptomi orvoslás volt.

Mondai alak volt a gyógyítás istene, Aszklépiosz, Apollón isten gyermeke, aki Apollodórosz tudósítása szerint a tudós Kheiron kentaurtól „tanulta meg a gyógyítás és a vadászat mesterségét. Orvos lett és tudományát olyan fokig tökéletesítette, hogy bizonyos esetekben nemcsak a halál beálltát tudta megakadályozni, hanem a halottakat is életre keltette... Zeusz azonban attól tartott, hogy az emberek megszerzik Aszklépiosztól a gyógyítás tudományát, és akkor majd egymáson is tudnak segíteni, ezért villámával halálra sújtotta.”²⁰ Zeusz „villáma” annak mitikus rögzítése, hogy a halál megakadályozása és különösen a halottak életre keltése isteni monopólium. Aszklépioszt Zeusz később feltámasztotta, és isteni rangra emelte. Megistenülése arra mutat, hogy jelezte, az emberek mindezek ellenére bízhatnak, ha nem is halhatatlanságukban és halálukból való visszatérésükben, de abban igen, hogy a betegségeket meg lehet gyógyítani, a sérüléseket lehet kezelni.²¹

Helytelen lenne azonban, ha itt megállnánk. Máshol, más összefüggésben Homérosz kilép ebből a mítoszi világból és átlép a realitások világába. Noha Platón Homérosz orvostudományi ismereteinek hiányosságát emeli ki,²² Csengeri János szerint Homérosz „a sebesüléseket oly physiologiai pontossággal részletezi, hogy voltak, a kik orvosi tudományáért magasztalták.”²³ Homérosz azonban nem csupán kora orvostudományáról ad képet, hanem utal egy korábbi kor orvoslására és gyógyítóira is.²⁴

Nézzük!

Még mindig a homéroszi korban járunk, s ezt látjuk: „Az eposzban az orvosok gyógyító tevékenysége kizárólag abból áll, hogy a sebesült harcosokat ápolják – a sebet felvágják, véreztetik, meleg vízzel kimossák, fájdalomcsillapító porokat hintenek rá, bekötözik, és a vérzést ráolvasással igyekeznek elállítani.”²⁵ Látható, a „ráolvasás” nem csupán azért kerül a végére, mert mai eszünkkel lényegtelennek tartjuk, hanem azért, mert egy sorozat racionális tevékenységnek valóban a végét jelenti. Annak tarthatta a kortársi gondolkodás is.

Ami sokkal lényegesebb, hogy „Bár a homéroszi szövegek nem beszélnek a kor általános gyógyászati elveiről (pedig éppen ezek lennének a lényegesek, nem pedig az említett hagyományok), közvetett módon mégis utalnak néhány érdekes dologra... Aszklépiosz egy olyan orvosi iskolának a mitikus patrónusa, melynek egyik ága később a racionalista Hippokratész-féle irányzattá fejlődött; de gyökerei a távoli mágikus-vallási múltba nyúlnak.”²⁶ Éppen azt hiányoljuk, hogy a sem a korabeli filozófiai gondolkodás, sem a filozófiatörténet-írás nem fordított és mindmáig nem fordít kellő figyelmet a görög orvoslásnak éppen arra az ágára, amely megalapozta, s amelyből kinőtt a racionalista, a tudományos hippokratészi orvoslás.

Melyik ágról lehet szó?

Minden elemzés szükségesnek tartja megjegyezni, hogy „Ez az egyszerű technika nem csupán az orvosok privilégiuma.”²⁷ Az egyszerű harcosok és háziasszonyok is ismerik a fogásokat, eljárásokat, talán a ráolvasandó igéket is. És ez nem véletlen! Mert az orvoslás

20 Apollodórosz: Mitológia. III,10. 3-4. Európa Könyvkiadó. 1977.

21 Helyenként Hermészt, a holt lelkek alvilági kísérőjét, Artemiszt, a szülések védnökét és a Zeusz által halhatatlanná tett, jóstehetségű Amphiaraszt is gyógyító istenségként tisztelték (vö. Apollodórosz: Mitológia. III. 6,2. és III. 8.). Apuleius Aszklépiosz halott-feltámasztását igyekszik racionalizálni. Egy már bebalzsamozott tetszhalottat máglyára helyezése előtt megvizsgált és „éles szemével figyelmes lett bizonyos jelekre... így sikerült a halottvivők kezéből kiragadva és mintegy polgárjogát visszaszerezve valósággal az alvilágból visszahoznia otthonába. Egyszeriben lélegzésre bírta, s a teste rejtekeiben még lappangó életet mindenféle orvossággal egyszeriben előcsalogatta.” (Apuleius: Virágoskert. 19. In: Uő. A mágiáról. Virágoskert. Magyar Helikon. 1974.)

22 Vö. Platón: Állam. 599ce.

23 Csengeri János: Homeros. Franklin-Társulat. 1907. 41-42. old.

24 Vö. Kerényi Károly: Az isteni orvos. Tanulmányok Aszklépiusról és kultuszhelyeiről. Európa Könyvkiadó. 1999. 49-66. old.

25 Mireaux: Mindennapi élet Homérosz korában. 88. old.

26 Mireaux: Mindennapi élet Homérosz korában. 89. old.

27 Mireaux: Mindennapi élet Homérosz korában. 88. old.

legalább annyira ezekből az egyszerű tapasztalatokból és fogásokból, eljárásokból és megfigyelésekből nőtt ki, mint a mágikus rítusokból és misztikus eszmékből. Az az orvosi gyakorlat, amelyik erre a forrásra épített, a korszakban elkerülhetetlen mitológikus mozzanatok ellenére is hordozta a racionális gyógyító gyakorlatot és eszmei törekvéseket.

E kettős meghatározottság mögött a hellén társadalomnak a maga korában kivételes szociális szerkezete állt. Egyáltalán a görög életben sohasem volt éles határvonal a papság és a laikus népesség között! Nem alakult ki Hellaszban a papi kasztnak az állam politikai és szellemi élete fölötti hatalma. Az orvoslás ezért nem vált papi privilégiummá. Itt elég talán csak arra utalnunk, hogy a magánorvosok és vajákosok mellett az orvoslás tudományá válásával az orvoslást a polisz felügyelete alá rendelték vagy vallási közösségekben működtették, a filozófia pedig éppenséggel azzal tűnt ki, hogy vagy az agorán úzték, vagy iskolákba szerveződött. A filozófia papi vagy állami kapcsolatai legfeljebb áttételesen alakultak ki.

Ha az elemzés arra a következtetésre jut, hogy az orvosoknak „*Egyébiránt a homéroszi költészetben nem nagy szerep jut*”,²⁸ s mi arra, hogy a korai filozófiában ugyanez a helyzet, akkor ebben nagyobb része van annak, hogy az orvoslás hosszú ideig a mindennapi gyakorlatba és a köznapi ismeretekbe ágyazottan létezett. Nem érezték tudománynak vagy akár sajátos mesterségnek azt, amit Péter is tudott, Pál is gyakorolt.

A korai orvoslás és filozofálás szociális és intézményes viszonyai **különbözőek**.

Menelaosz megsebesül, hívják Makhaónt, Aszklépiosz fiúsarját, hogy lássa el a sérültet, Aszklépiadész:

*Orvos fogja sebed gondozni, ad irt is a sebre,
mely a sötét fájdalmat tán megszünteti tüstént.*²⁹

és a seb ellátása:

*...a hegyes nyíl vágta sebet meglátva, kiszívta
és meghintette tudósan az írral, az enyhet-adóval,
melyet még apjának adott Kheirón, a segítő.*³⁰

Egy másik helyen hasonlóval találkozunk. Eurüpiosz megsérült, de az orvosok távol vannak, ezért arra kéri Patrokloszt, hogy szintén Kheirón által kiképzett Akhilleusztól tanult módon

*vágd ki a combból e nyilat, s öblítsd ki sebemből
langyos vízzel a vért és hintsed meg nemes írral,
enyhítővel...*

-----
*...lefektetvén, kardjával vágta ki nyomban
combjából a hegyes nyilvesszőt: és a sötét vért
mosta ki langy vízzel, keserű gyökeret helyezett rá,
enyhület-osztót, mit szétdörzsölt kézzel: a kínját
így szüntette: a seb hegesült, vérzése elállott.*³¹

A nyíl kioperálása, a seb kivéreztetése, kimosása és a szétdörzsölt keserű gyökér alkalmazása mellett még egy gyógyírról szerünk tudomást: a nép őrzője, a hősi Makhaón megsebesül, erre az agg Nesztórnál raboskodó tenedoszi leány

Édes italt készített szépfontú Hekamédé

-----
*...kosárkát
érből: s rá hagymát, falatozni valót italhoz,
és halavány mézet s mellé még szent buzalisztet*

-----
*Édes italt egybe vegyített amaz isteni asszony,
pramnői jó borból, melyhez most réz-reszelővel*

28 Mireaux: Mindennapi élet Homérosz korában. 88. old.

29 Homérosz: Íljász IV,190-191. In: Uő: Íljász. Odüsszeusz. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. (Továbbiakban: Íl)

30 Íl IV,217-219.)

31 Íl XI,829-831. és 844-888.

*kecsketurót morzsolt s hintett rá hőszinü lisztet:
és, mikor elkészült az ital, nekik inni kínálta.*³²

A „lótuszevők” is ilyen szerrel bódíthatták magukat.

Kiderül a szövegekből, az akhájok és a hellének nem vették át az egyiptomiaktól a mágikus eljárásokat, a gyógyító rituálékat, a gyógykészítmények körüli rítusokat, a mágikus háttért, a szertartásokat, a rituális táncokat, a ráolvasásokat, a jóslásokat, a fogadalmakat, az adományokat stb. Ezek majd később kerülnek a hellén orvoslás eszköztárába. És bár a gyógyítók tudásának forrása Kheirón, a bölcs kentaur, és Aszklépiosz fiai, valamint Akhilleusz és Patroklosz isteni hősök, talán isteni származék Hekamédé is, de nem isteni mivoltuknak köszönhető tudásuk. A gyógyítók és eljárásaik nem egyiptomiak, nem mezopotámiaiak, hanem racionálisak, ha úgy tetszik, modernek, maiak.

E racionális szemlélet mellett még uralkodott az irracionalitás is:

*...mind ott sürgött Odüsszeusz körül ekkor.
És a sebének bekötötték szépen az isteni hősnek,
és meg is állították éjszinü vére folyását
ráénekléssel, s hazavitték házuk ölébe.*³³

Feltehetjük, hogy a misztikus köd csak a maga korában érthetetlenül keletkezett és emberi beavatkozás nélkül megszűnő „dögveszék”, valamint a „szent” betegséget, az epilepsziát fonta körül. Ezt látjuk később is. Heléna, mint Iszokratész leírja, „Sztészihoroszon költőn külön is megmutatta hatalmát. Midőn ez az ő énekét Heléna elleni szidalmakkal kezdte, amikor felállt elvesztette szeme világát, s midőn megtudta, mi volt szerencsétlenségének oka, és megírta az úgynevezett 'Visszavonást', Heléna visszahelyezte őt előző természetes állapotába.”³⁴ A szicíliai Szürakuszaiban élő himériai Sztészikhorosz megközelítően i. e. 652 és 630 körül látta meg a napvilágot, Iszokratész pedig, aki kétszáz évvel későbbben, i. e. 430-ban született, nem vonta vissza sem Heléna megistenülésében, sem csodatevésében való hitét.

Innen indult, és az ilyen babonáság elleni kritikában dolgozta ki az orvostudomány és a filozófia a hellén gyógyászat racionalista alapját. A köd oszlott azoknál a betegségeknel, amelyeket az emberi gyakorlat és tudás már hatalma alá vont. Újabb ködösítés majd azután burkolta körül az orvost és a gyógyítást, amikor az túlnyomó részben a papság kezébe került, és a misztikus filozófia beleártotta magát értelmezésébe. Ennek a fordulatnak az első jele lehet az a különbség, ami a két eposz, az „**Iliász**” és az „**Odüsszeia**” szemléletében tetten érhető.

A RACIONÁLIS HAGYMÁK

Homérosz az „**Odüsszeia**”-ban új beállítottságról tesz tanúbizonyságot. Ebben része lehet annak, hogy az „**Iliász**” története minden mitologikus körítése ellenében egy **valós** világban játszódik. S nem azért, mert szövege alapján megtalálták Iliónt, s a leírás alapján évezredek múltán is bejárható a város környéke, felismerhetők az eposzban érintett helyszínek, hanem mert az eposzi hősök jelleméből és viszonyaikból következnek be az események, a trószok és a danaszok is történelmileg cselekvő emberek. Ezzel szemben az „**Odüsszeia**” szerzője szabadjára engedte fantáziáját, s nem azért, mert a hős tízéves bolyongását sokan próbálták követni, de ahány rekonstrukció, annyi nyílt lehetőség. Utazásán a költő fantázia-szárnyai vezérlik. Mint Csengeri János mondja, az „**Odüsszeia**” világa **tündérvilág**, Ithaka pedig **meseország**.³⁵ Már az ókorban is volt olyan vélemény, bizonyos Eratoszthenészé, „*hogy csak akkor lehetne fölfedezni azokat a helyeket, ahol Odysseus bolyongott, ha megtalálnók azt a szijgyártót, aki a szelek tömlőjét készítette.*”³⁶ A hősi eposzsal szemben a műeposzban Odüsszeusz melletti és főleg szembeni hősök mesealakok: Aiolosz, a szelek királya, Kalüpszó

32 Íl XI,624; 629631; 638-641.

33 Od XIX,456-458.

34 Iszokratész: Heléna dicsérete. In: Uő. Attikai rétor művei. 1. köt. 228. old. Helené ismert gyógyító és gyilkoló füveket, erről Homérosz is megemlékezik (vö. Od IV,219-233.). Az orvostörténészek a tünetek alapján egymást érő kötőhártya-bevérzések diagnosztizálnak.

35 Vö. Csengeri János: Homeros. 67; 124. és 126. old.

36 Strabón: Geographica. I. 2,15. Gondolat Könyvkiadó. 1977. (Továbbiakban: Sztrabón). és vö. Csengeri János: Homeros. 124. old.

nimfa, a varázslónő Kirké, az óriás lasztrügón Antiphatész, a phaiákok királya és különösen királynője, a küklopsz Polüphemosz, Szkülla és Kharübdisz, a lótuszevők és a Szirének.

Ebben a varázslatos világban ismerik már a mérgeket és a varázsszereket, az ellenmérgeket is. Ismerik, legalábbis a mesék patikájában:

*Vedd e varázsfüvet át és evvel lépj be a házba,
ez veszedelmet napját elhárítja fejedről.
Kirké rettenetes cseleit tudodra adom most.
Készít majd kükeönt néked, de beléveti mérgét.
Meg nem búvölhet mégsem, mivel itt e varázsszer,
mit tőlem kaptál, nem hagyja...*

-----
*Így szólván, ideadta az Argoszölő a növényt is;
földből tépte ki, és mindent jól megmagyarázott.
Éjszinü volt a gyökér és tejszinü volt a virága:
istenek úgy nevezik, hogy mólü; kiasni nehéz ezt
földi halandónak; de bizony mindent tud az isten.³⁷*

Bizonyára méreg és ellenméreg – mindkettő Homérosznál: **pharmakon** – ismerete már a legprimitívebb időszakok tudása volt.

A **kükeón** italról Theophrasztosz a „Jellemrajzok” „A bárdolatlanság” című fejezetében ezt írja: „Bárdolatlan az az ember, aki kükeönt iszik, és úgy megy el a népgyűlésre”.³⁸ A magyarázó jegyzet szerint „a kükeönt árpalisztból, kecskesajtból és borból készítették.”³⁹ Felteszik, üdítő ital lehetett. Híre ellentmondásos. Narkotikus hatása az embert vagy az isteni szférába emelte, vagy az állati létbe taszította. Szent italként ilyen néven volt ismeretes Demeter misztériumában használt beavatási ital.

Hogy milyen növény a **mólü**, arra nézve az ókortól napjainkig számos megoldással éltek, de a leírás alapján igazából csak annyi bizonyos, hogy vágykeltő, serkentő, mámorító hatású, erős illatú, hagymás növény volt.

Mólü rokona volt egy másik, ókori csodanövény, a jácintfélék közé tartozó, ökölnyi, nyálkás, kesernyés és csipős tengeri hagyma, emlősökre szelektíven mérgező csillagvirág, azaz a **scilla**.⁴⁰ A gyógynövény hatóanyaga vizelethajtó, vesetisztító, tüdőerősítő, szívműködést szabályozó, termékenységfokozó hatású, enyhíti a légutak izgalmaikat, segíti az ásványi anyagok felszívódását. Alkalmazzák a meddőség kezelésére is. Csökkenti a bőrgyulladásos folyamatait. A tengeri hagymának gyógyszerepe mellett a szertartásokban, a mágikus felavatásban, a megtisztulásban, a megtisztításban is funkciója volt. A farmakosznak, az áldozatnak, a bűnbaknak, a kiűzöttnek

*...hétszer ráverték a szeméremtagjára
Csalánnal vagy fügeággal és más vad növényekkel,⁴¹*

köztük scillával. Epimenidész hasonló szertartással tisztította meg Athént a pestistől.

Még egy hagymaféle játszott szerepet a szertartásokban.

AZ IRRACIONÁLIS GENYÓTE

Az „Odüsszeiá”-ban Homérosz többször utal az **aszphodelos**zra,⁴² magyarul a genyótére.⁴³ Az aszphodelosz temetővirág.⁴⁴ Erre céloz Homérosz, amikor Odüsszeusz a túlvilágba látogat, s akkor is, amikor Hermész a barmokat fordítva lépteti az aszphodelosz legelőn, hiszen a

37 Od. X, 287-292 és 302-3306.

38 Theophrasztosz: Az érzékelésről. 4. In: Uő. Az érzékelésről. Jellemrajzok. Görög gondolkodók. 5. Kossuth Könyvkiadó. 1995.

39 Steiger Kornél: Jegyzetek In: Theophrasztosz: Az érzékelésről. Jellemrajzok. 143. old.

40 *Urginea maritima*.

41 Hegyi Dolores: Görög vallástörténeti chrestomathia Osiris Kiadó. 2003. 130. old. További leírások találhatóak i. m. 77-78. és 130-132.

42 Vö. pl. Od. XI, 538-540. 568-575. Od. XI, 568-575. és Homérosz: III. Hermészhez. 344-345.

43 Liliom-féle virág, „Nyirkos tölgyesekben honos, fehér füzéres virágú egyszikű növény (*Asphodelus albus*).” (Magyar értelmező kéziszótár. 460. old.), magyarul **genyóte**, de **királyné gyertyája** néven is ismert (vö. Aszfodelusz vagy genyóte címszó az „Akadémiai Kislexikon”-ban)

túlvilágon minden a földi lét fordítottja. Már a pelaszgok, a minósziak, a krétaiak és a thrákok is fogyasztották.⁴⁵

Hésziodosz is említi:

*Balgák nem tudják...,
... hogy a mályva s az aszphodelosz hagymája milyen jó.⁴⁶*

Platón interpretációjában: Epimenidész „mindenkit jóval megelőzött azzal a találmányával, amit Hésziodosz szóban már rég megjósolt ugyan, a valóságban azonban ő alkotta meg, amint ti állítjátok.”⁴⁷ Másképpen: Epimenidész csodaszert készített Hésziodosz receptje alapján mályvából és az aszphodelosz hagymájából, és a hét görög bölcs egyik lakomáján a főzetet éhségűző szerként kínálta. A fehérmályva ténylegesen gyógyerővel bír. Virágjából, leveléből és gyökeréből nyákos főzetet készítenek, amit borok s élelmiszerek festésére használnak, de toroköblítőként is alkalmazzák. Hermipposz szerint „az úgynevezett éhség- és szomjúságűzőbe mályvát is tesznek, ami nagyon hasznos.”⁴⁸

A késeiek közül talán Milton érzett rá a genyöte kettős funkciójára:

*Majd, hogyha a Gond terhe nyers,
görög bájú dal s tiszta vers,
mit zord idő el nem temet,
hadd védje s járja lelkeket:
míg lassu, lágy lejtése fordul
s olvadt kanyarral úgy halad,
hogy a finom, halk út alatt
minden borus bilincs lefejlik
s Orpheusz, hallva e zenét
nyitja arany álmú szemét
a csöndes asphodélos-ágyon...⁴⁹*

A költemény jól adja vissza azt a kultikus irracionálisitást, ami összefonódott a korai orvoslás racionalitásával.

Ismerték méregként is, orvosságként a **hunyort** (Helleborus) is, mint Theophrasztosz írja egy modortalánról: „hunyort ivott, ami 'fent is, lent is alaposan meghajtotta'”.⁵⁰ Erős mérgező hatása miatt az ókorban csak felnőtt férfiak kezelésénél alkalmazták. Hánytató és hashajtó hatása mellett állítólag a dühöngést is gyógyította, talán éppen ezért, a szertartásokon a gonosz szellemek elűzésére használták.

Mindegyik pharmakon egyszerre orvosság és mérge: az aszphodelosz-hagyma az **éhségűzéssel** és a **halállal**, a tengeri hagyma az **élettel** és a **termékenységgel** kapcsolatos. Egyszerre mágikus szerek és orvosságok. A kor eszmevilágában így is, úgy is csak együtt bírnak, mint ellentétek, igazi jelentőséggel.

EGY HELLÉN PARASZT

A földhöz kötődő, termelőmunkát végző, s ezért józan, realista Hésziodosz paraszti korlátai következtében hajlik a mesék, regék, legendák felé. A betegség magyarázatát Zeusz,

44 Hérodotosz: „A nomádok, kivéve a naszamónokat, éppúgy temetik el a halottaikat, akárcsak a hellének. Mert a holttestet ülő helyzetben rakják sírba, s nagyon ügyelnek rá, hogy amikor a haldokló kiadja a lelkét, felültesse, nehogy hanyatt fekve haljon meg. Házaikat kákára csavart aszphodeloszszárakból űtik össze, s bármikor elvihetik egyik helyről a másikra.” (Hérod IV,190.). Dodds a genyötét „tünderétel”-nek mondja (vö. Dodds: A görögség és az irracionális. Gond-Palatinus. 2002. 346. old.)

45 **Pelaszok**: „Kívül fekete, csipős, keserű, keményítőt és cukrot tartalmazó gyökerét már a pelaszok is ették.” (Asphodelus címszó a „**Révai lexikon**”-ban). **Minósziak**: „már a minói kultúrában is kultikus funkciót töltött be” (vö. Hegyi Dolores: A görög Apollón-kultusz. Akadémiai Kiadó. 1998. 32. old.). **Krétaiak**: Epimenidész „a Nympháktól szerzett valami ételt és marhacsülökben őrizte.” (Diogenész Laertiosz: A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. I,10. 1-2 köt. Jel Kiadó. 2005 és 2007. Továbbiakban: Diog. Laert.). **Thrákok**: „a thrákok 'halál elleni receptje” (Dodds: A görögség és az irracionális. 346. old.)

46 Hésziodosz: Munkák és napok. 40-41. In: Uő. Istenek születése, Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976. (Továbbiakban: Erga)

47 Platón: Törvények. 677de.

48 Idézi Steiger Kornél: A lappangó örökség. Fejezetek a preszókratikus filozófia antik hagyományozásának történetéből. Jászóveg könyvek. 1999. 175. old.

49 Milton: L'allegro. In: Uő. Válogatott költői művei. Európa Könyvkiadó. 1978.

50 Theophrasztosz: Jellemrajzok. 20.

Prométheusz és Epimétheusz, azaz az Élet, az Előrelátó és a Későnlátó viszonyából vezeti le. Prométheusz isteneket megrövidítő, emberek iránti jótettéért a haragvó Zeusz cselt eszel ki, elkészítteti Pandorát, az ósaszonyt. A „**Theogoniá**”-ban arra utal, hogyha jó a feleség,

...akkor jó egyensúlyban van még csak a rosszal⁵¹

Ez az „*egyensúly*” majd a későbbi orvosi szemléletben az egészség feltételeként kap szerepet. De itt és ekkor is volt valaminő halvány kapcsolat a fejekben az egyensúly megbomlása és a kóros állapot között, arra mutat, hogy a rossz feleségtől a férfi

Szívét-lelkét kór üli meg, s nincs ellene gyógyír.⁵²

A rossz feleség okozta lelkiállapotot és szenvedést a testi betegségek szavaival írja le. Nem így a „**Munkák és napok**”-ban. Zeusz Epimétheuszt megajándékozta Pandorával, akivel egy hombárt is küld, aminek fedelét kíváncsian felnyitja az emberek kárára:

*Mert gond nélkül élt mindaddig az ember a földön,
távol a fáradság, távol minden nyomorúság,
és távol volt még, mi halált hoz ránk, a betegség.
Most a halandó sok baj közt gyorsan megöregszik.⁵³*

Majd más, újabb magyarázattal él:

*Emberi nemzetséget először fényes aranyból
készítettek az istenek, ők, az Olümposzon élők.
Akkor még mindenki fölött Kronosz égi király volt
s könnyű szívvel, akárcsak az istenek, élt a halandó,
távol a bajtól, távol a jajtól, még az öregség
sem járt köztük, mindvégig duzzadt az erőtől
karjuk s lábuk, a kórság még nem törte meg őket;
mint lágy álom jött a halál rájuk, s amíg éltek
csak jóban volt részük...⁵⁴*

Nem nehéz észrevenni, hogy Homérosszal ellentétben Hésziodosz mindkét magyarázatában – a másodikban, a realistábbban is – az ember mintegy bibliai büntetésként görbül meg a munka terhétől, és a semmittevéstől puffad föl a lába,⁵⁵ a gonoszság miatt zúdít az isten bajt, betegséget és fájdalmas halált az emberre:

*...járványt és éhínséget, hogy hulljon az ember.
Meddők lesznek az asszonyok, így pusztulnak a házak...⁵⁶*

Egy újabb gyógyszer. Kronosról tudjuk, hogy lenyelte gyermekeit és a Zeuszt helyettesítő, pólyába göngyölt követ. Felnőtt fia, Zeusz

*...mesterséggel, erővel
kényszerítette az elnyelt gyermekeket kiokádni.⁵⁷*

A „*mesterséges erő*” Hésziodosztól nem tudunk meg közelebbit. A hagyományt Apollodórosz így oldja meg: „Amikor Zeusz felnőtt, Métiszhez, Ókeanosz lányához fordult segítségért. Métisz olyan varázsitalt adott Kronosznak, amitől Kronosz kihányta a követ s nyomában a lenyelt gyermekeit is”.⁵⁸ A mitológia által rögzített „*mesterséggel kikényszerített erő*” tehát az a „*varázsital*”, ami feltehetően nem más, mint valamilyen hánytatószer.

Miközben égi kezek verik az embert, kérdezzük, hol van a gyógyító orvos? A mükénéi korban az orvos-mesteremberek a királyi paloták urait gyógyították, a várívó csatatereken a mindennapos sebesülések hozták magukkal az orvos iránti igényt. De a gümnazionokban már

51 Hésziodosz: Istenek születése. 609. In: Uő. Istenek születése, Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976. (Továbbiakban Theog)

52 Theog 612.

53 Erga 90-93.

54 Erga 109-117.

55Vö. Erga 497.

56 Erga 243-244.

57 Theog 494-495.

58 Apollodórosz: Mitológia. I. 2,1.

nem az orvosok, hanem az edzők kezelték a sérült ifjakat! A Homérosz-kori orvoslást nagyon nehéz kihámozni az eposzok korábbra utaló szövegéből, az bizonyosnak tetszik, hogy az orvosok a parasztokat akkoriban sem sűrűn látogatták. A paraszti Hésziodosz is tudatja fivérével, hogy „*a mályva s az aszphodelosz hagymája milyen jó*”, s józanul sorba veszi, hogy miképpen öltözzön télen a halandó, s hogy a kemény viharok idején, amikor hosszúak az éjszakák, fele adagot eszik ember és állat.⁵⁹ Ő nem igényel, és nem idéz meg orvosokat, ő maga magának és környezetének az orvosa.

AZ OTTHONOK

A gyakorlati orvoslás a népi gyógyítók, a pásztorok jártasságán, a háziasszonyok köznapi fogásain, a harcterek sebesültjeinek ellátásán, Gyakorló a háziasszonyoktól a javasemberekig és a papokig terjedt. Ez tapasztalati orvoslás, tapasztalati fogásokkal és tapasztalati hatószerekkel.

A korai orvoslás elsődleges gyakorlati terepe az **oikosz**, a gazdaság, a háztartás, azaz a háznép, s az általa végzett vadászat és állattenyésztés. A háznép életének mindennapjaiban fellépő, a születéstől a halálig terjedő egészségügyi problémák sorát többnyire a ház asszonyai látták el. Nesztor és Télemakhosz vacsoráján Heléna, a ház asszonya

*Lopva varázssos szert hintett, amit ittak, a borba,
fájdalom- és haragüzőt, mely feledést hoz a bajra,
mindre. Ki ezt, miután keverőbe keverve lenyelte,
aznap az orcáján nem perdül végig a könnye,
még akkor sem, ha az apja, az anyja hal is meg,
vagy ha a testvérét, vagy drága fiát a csatában
érckelevez veri át, s ő végignézi szemével.
Zeusz lányának ilyen bűvös szere volt, okos ésszel
elkészítve...⁶⁰*

A „varázsszer” – kiderül – bódító drog lehetett.

A férfiak vadásztak és többnyire ők legeltették az állatokat. Az állatok legelésének megfigyelése hozzájárult a gyógyfüvek és a mérgek megismeréséhez. Az embergyógyításban is alkalmazták az állatorvoslás fogásait és eszközeit. Meglehet, hogy e gyakorlat abból fakadt, hogy az állati és az emberi betegségekben sok hasonlóságot véltek felfedezni, s hogy az állati betegségek gyógyításában eredményes szerek az emberi bajok kezelésében is hatásosaknak bizonyultak.

Az oikoszhoz, a háznéphez nem tartozott az orvos, de még egy Nesztor palotájához sem, mint ahogyan Ithakában, Odüsszeusz házában sem utalnak otlétére. A házi patikákat és praktikákat kiegészítették a vándorló gyógyítók. Bizonyára a vajások éppen úgy vándoroltak, mint az énekmondók, s mindazok a szakemberek, akiknek a mesterségbeli tudására ugyan szükség volt, de a háztartás összfeladatában csak időnként jutott szerep számukra. A falusi gazdálkodó körül még kevésbé lebzseltek az orvosok, mindenki önmagát és háznépét gyógyította.

A HARCTEREK

Az első ismert orvosok Homérosz orvosai, akik **katona** orvosok voltak, s miközben maguk is forgatták a fegyvert, a **harcmezőn** kezelték a megsérült harcosokat, sebeiket felvagták, kitisztították, kimosták és véreztették, majd bekötözték. Ismertek különböző, sebre hinthető, vérzést elállító, sebet szárító és fájdalmat csillapító porokat, borba keverhető, „*haragüző*” és „*feledést hozó*” szereket.⁶¹

A korai orvoslás a szó legközvetlenebb értelmében köznapi tevékenység volt, amit lehetett ugyan gyakorlottabban vagy ügyetlenebbül végezni, de ami így is, úgy is ámbátor megbecsülendő mesterségbeli tudás, de nem tudomány. Az ismereteknek ez a szintje merőben tapasztalati fogások töredékes összessége. A sebkezelésnek és gyógyításnak e fogásai a kor

59 Vö. Erga 536-560.

60 Od IV,219-228.

61 Vö. Íl VI,217-219. és Od IV,219-224.

közembereinek ismereteit alig haladják meg, legfeljebb gyakorlatuk során az orvosok gyakorlottabban, hozzáértőbben, kifinomultabban járnak el.

Amikor a hadseregben a lovas hadviselés megjelent, akkor a lónevelés, a lóvásárlás és a lógondozás problémái egyre fontosabbakká váltak.⁶² A lótartás tapasztalatai is gazdagították az embergyógyászatot.

Az orvos és az orvostudomány feladatát Xenophón az élethalálharcban közvetlenül is vázolja. Kambüszész „*az erő és az egészség ápolásá*”-nak szerepére hívja fel fia figyelmét, mert „*a hadvezérnek ezzel is törődnie kell, nemcsak a stratégiával.*”⁶³ Kürosz, feleli, majd gyógyításban jártas orvosokat visz magával a harcba. A hadvezérre, figyelmeztet továbbiakban a nagykirály, a gyógyításnál (ami kijár a hadifogolynak is)⁶⁴ „*nagyszerűbb feladat vár, az egészség megőrzése: neked arra kell ügyelned, hogy embereid ne is betegedjenek meg*”,⁶⁵ egészséges területen verjenek tábornok, dolgozzák le azt, amit ettek, testgyakorlással erősítsék izmaikat. Xenophón az egészségügyi szolgálat stratégiai megszervezésén túl rámutat az orvoslás taktikai vonatkozására, a szűken felfogott egészséggondozáson túlmutató tennivalókra.

Xenophón-Kambüszész véleménye, hogy a hadvezér egészségmegővő, és betegségmegelőző tevékenységével szemben az „*orvos olyan ám, fiam, mint a foltozószabó: a beteget meggyógyítja.*”⁶⁶ A „*foltozószabó*” újabb mesterember, akinek tevékenységére emlékeztet az orvos munkája. A hadvezér munkája bizonyára annyival magasabb rendű, hogy biztosítja nemcsak az egészség megőrzését, hanem az orvos munkájának lehetőségét és feltételeit is.

HOGYAN HALTAK HOMÉROSZ HŐSEI?

Csak néhány adalék e sebek mibenlétéről. Homérosztól, csupán az „*Íliász*” V. énekéből utalunk a következőkre:

*... nem szállt ki hiába kezéből a fegyver:
mellbimbói között átverte... (V,18-19.)*

*...a dárdát
vállá közé beütötte s a mellét fúrta keresztül... (V,40-41.)*

*...hosszú kelevézzel,
épp amikor szekérre szökött, jobbvállon ütötte:
földre zuhant szekéréről, gyűlölt éjszaka hullt rá.
Idomeneusz követői letépték róla a vértet... (V,45-48.)*

*...kelevézzel megsértette a hátán,
vállá közé beütötte s a mellét fúrta keresztül. (V,56-57.)*

*...jobbaldalt a farán sujtotta: s a dárdahegy áttört
hólyagján s farcsontja alatt kiszaladt a szabadba... (V,66-67.)*

*nyakcsigolyáján át belelökte az érchegyű dárdát:
és szemben foga közt nyelvét szétszelte az érchegy... (V,73-74.)*

*...hátról általverte a vállán,
kardjával nekirontva, nehéz karját legyalulta (V,80-81.)*

*...jobb vállba sebezte
páncél-boltozatán által: keserű nyila szökött
és szemben kiszaladt... (V,98-100.)*

*Asztünooszt ott ölte le és fejedelmi Hüpeiront:
egyét a mellbimbója fölött kelevéze hegyével.*

62 Xenophón két tanulmánya – „**A lovásatról**” és „**A lovassági parancsnok feladatairól**” (In: Xenophón: Összes munkái. 1-2. köt. Filozófiai és egyéb írásai. Osiris Kiadó. 2003.) – mutatja, hogy milyen aprólékosan ismerték a lovak testi felépítését, s azok jelentőségét. Nem kevésbé ismerhették az emberi testet is.

63 Xenophón: Kürosz nevelkedése. I. 6,12.

64 Vö. Kürosz nevelkedése. III. 2,12.

65 Kürosz nevelkedése. I. 6,16.

66 Kürosz nevelkedése. I. 6,16.

*ezt meg a vállperecén nagy karddal sujtva halálra:
vállát hátától s nyakától elszakította. (V,144-147.)*

*...s hajított; kelevézét Pallasz küldte amannak
szem mellett, orrába, fehér fogait kiütötte.
És a szilárd érchegy nyelvét elszelte tövénél,
s állának szélén szökkent ki a dárdahegy újra. (V,290-293.)*

...követ ragadott a kezébe

-----
*S evvel dobta meg Aineiászt csípőn, hol a combja
csípőben fordul, forgónak hívja az ember:
ezt zétúzta, de még két ínt is szerteszakított
s bőrét is lesodorta az éles kő... (V,302-308.)*

*...kelevézt röpitett sebesen, s átverte az első
sorban Déikoónt...*

-----
*most pajzsába dobott dárdát, a király, Agamemnón:
föl nem fogta a pajzs a dzsidát, behatolt oda érce,
és átverte övét s behatolt odalent a hasába... (V,353-359.)*

...átverte, a kulcsontjába találva... (V,379.)

*nekirontva, halántékán megütötte
karddal, s erre hörögve zuhant le... (V,584-585.)*

*Ezt az övén sujtotta...
és a nagyárnyú dárdá megállt lentebb a hasában... (V,615-616.)*

*...átverte közepen
most a nyakát, s átjárta a fájdalmashegyü dárdá... (V,657-658.)*

*...az ő balcombját érte az ércel:
abba rohant be mohón kelevéze, s a csont közelében
megtorpant... (V,660-662.)*

Meghaltak és megsebesültek, egyaránt az istenek, az isteni sarjak, a hős vitézek, akár akhájok és akárcsak trószok. Olyan halálos sebeket kaptak, amelyek megmutatták az emberek belső testi felépítését. A fegyverek boncolta elesettek sebeiből tanulhattak az Aszklépiadészek.

A JÓSOK

Látszólag a távolabbi tevékenységi körök is az orvosi ismeretek forrásai lehettek.

Ez a távolság nagyon változó, többnyire csak jelzésértékű. A jósok, az áldozatot bemutatói kezdetben és még sokáig a családi közösséghez tartóztak, a nemzetségfők kiváltsága volt az áldozatok végzése.

A papok, a jósok az állatáldozati ceremóniák közben a felnyitott test belsősegeiből vallatták a jövőt. Talán ebből következett, hogy a jósok és az orvosok tevékenysége összekapcsolódott.

A GÜMNAZIONOK

Sokat köszönhet az orvoslás az olimpiai játékoknak, a versenyekre való felkészülésnek, valamint a gümnazionokban folyó mindennapi testedzésnek, a *sportoknak*. Az állami és a papi orvoslás mellett a hellén orvosi ismeretek „utolsó forrása volt; nevezetesen a gümnazionok igazgatói. Ezek az emberek megtanulták, hogyan kell bánni a törésekkel és ficamokkal, és – minden kétséget kizáróan – főként az általuk felhalmozott tapasztalat eredményeképpen állanak olyan magas színvonalon a hippokratészi gyűjtemény sebészeti értekezései. A gümnazionok vezetőinek szükségletei másirányú kutatásokat is sugalltak. Tudjuk az egyikről, a tarentumi Ikkoszról, hogy diétával foglalkozott, és egy másikról, a

szelymbriai Hérodikosról, hogy a betegségek gyógyítására tornát alkalmazott... A sebészet, a diéta és a testgyakorlás magában foglalja a hippokratészi orvosok csaknem egész terápiáját.”⁶⁷

Későbbiekben is a gümnazionok, élete és eredményessége, az olimpiákon elért eredmények egyaránt a ficamot, a törést, a zúzódást gyógyító, a diétát kikísérletező és alkalmazó, a testet edzetté tevő, az izmokat masszázssal oldó gyakorlaton nyugodott.

Az orvosló edző kívül állt mind az orvosok kasztján, mind a filozófusok klubjain és iskoláin. Világiak voltak, állami alkalmazottak vagy önálló vállalkozók.

HETEN A SZÖRNYEKRŐL

Delphoi körül kibontakozott a hét görög bölcs mozgalma. A bölcsek poliszuk politikai vezetői közül kerültek ki, de Delphoi körüli tömörülésük is mutatja, hogy egyben pánhellén elkötelezettség is vezérelte őket. Kiemelkedő tettük, hogy egymást is támogatva elméletileg átgondolták és gyakorlati politikai tetteikkel kivezették poliszukat a hagyományos, túlnyomóan még a nemzetiségi viszonyokra épülő, vidéki arisztokrácia uralma alól, megteremtették a városi nemesség vezetése alatt az áru- és pénzgazdaságot előtérbe helyező, az iparos és kereskedői réteg államhatalmát.

Rendszeresen találkoztak, hogy kicseréljék tapasztalataikat és eszméiket. Egy alkalommal Korinthoszban, Periandrosz udvarában összegyűlt bölcsek. Mielőtt az ebédre került sor, bevezették őket egy félreeső szobába, ahol egy emberfejjel, de ló testtel született fiúcsecsemőt mutattak nekik. Ezt Thalész azzal magyarázta, hogy ilyen lények úgy jöhettek létre, hogy egy ember a lóval közösült.⁶⁸ A szümpoziumon ugyancsak résztvevő Aiszóposz is találkozott a problémával és Phaedrus szerint hasonlóképpen nyilatkozott:

*Megellettek egy gazdaember juhait,
S emberfejú bariknak adtak életet*

„Ha nem kívánsz többé ilyen csodát,
Hát akkor gyorsan nőítsd meg juhászaid.”⁶⁹

Mondhatták, hiszen a zoophilia nem volt ismeretlen a görögök előtt, az emberek, következésképpen az istenek is éltek vele. Valamilyen torzszülöttekről folyhatott a vita. Ilyen vita lehetséges lehetett a bölcsek között, hogy megoldják a torzszülött állatok és emberek kialakulásának rejtélyét. Amiről azonban nem feledkezhetünk meg, hogy Korinthoszban nem születhettek ember képű, ló testű lények. A vita egy elvont lehetőség körül folyhatott: ha lennének ilyen alakok, akkor legfőljebb azért, mert férfi közösült kancával, juhval.

Miért kerülhetett e tekintélyes résztvevőkből álló, a hét görög bölcs mozgalmanak további sorsát eldöntő szümpozion terítékére e fölöttébb komolytalannak tűnő téma? De ők is, akkor is könnyed problémánk tartották azt, amit ma annak érzünk? Nem valószínű! Már magában véve az a kérdés is, hogy miért születhetnek torzszülöttek bizonyos komolysággal bírhatott. Aktualitását két dolog adhatta meg. Az egyik: nem zárhatjuk ki, hogy éppen akkor és ott születhetett egy-két torzszülött embergyerek. A másik: a mítosz szerint Tesszáliában éltek az ember törzsű és ló testű, a bort és nőket kedvelő kentaurók. Éppen ekkoriban dőlt el vagy még éppen folyt a vita, hogy Delphoi fölött Korinthosz vagy Thesszália befolyása legyen a döntő. A két problémakör összefonódhatott.

67 Farrington: Tudomány az ókorban. 78-79. old. A három forrás közül az első „Aszklépiosz, a gyógyítás istenének papjai által gyakorolt régi, papi orvostudomány”, „Második forrásként a görög orvostudomány a filozófusok fiziológiai spekulációiból merített”, s a harmadik forrás a gimnáziumokban kifejlődő orvoslás (vö. i. m. 76-77. old.). A sportolók tapasztalatai után „jöttek a gümnaszionok és az edzők, akik közvetlenül vagy közvetve bevezették a tudás és fegyelem elemét és – eléggé gyakran – a túlzott kifinomultság és a túlzott tervszerűség gyakorlatát is. A 'tudomány' szót szó szerint kell venni, mert szoros, bár néha dicstelen kapcsolat keletkezett a hivatásos edzők működése és a görög orvostudomány fejlődése között. Ez szükségszerű következménye volt annak a központi helynek, amelyet a gümnaszion a görög közéletben elfoglalt”. (Finley, Pleket: Az olimpiai játékok első ezer éve. Móra Könyvkiadó. 1980. 114. old.). Farrington és Finley utalása fehér holló a filozófiatörténeti traktatusokban.

68 Plutarkhosz: Moralia. 149c. (utal rá Németh György: A polisok világa. 159-16. old.)

69 Phaedrus: III.3. Aesopus és a paraszt. In: Uő. Mesék. Európa Könyvkiadó. 1961. A szobrokról veti föl Empedoklész: „Azok a nők ugyanis, akik szobrokba vagy képekbe voltak szerelmesek, gyakran szülnék azokhoz hasonló gyermekeket.” (Empedoklész A 81. In: Görög gondolkodók. 2. köt. Empedoklésztől Démokritoszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.)

A bölcsek körében felmerülő problémán, a torzszülöttek megoldásán Empedoklész is törte a fejét. Ilyen eredményre jutott:

*Sok állkapocs sarjadt itt nyakatlan,
mezítelen karok bolyongtak váll nélkül,
magányos szemek kószáltak a homlokoktól megfosztva.*

Egyenként bolyongtak a tagok...

*Midőn pedig nagyobb mértékben összekeveredett daimónnal a daimón,
összeborultak ők, ahogyan valamennyien találkoztak,
s mellettük még sok keletkezett sorban.*

Csámpás lábak, számlálatlan kezek...

*Sok kétarcú és kétmellkasú keletkezett,
tehénsarjak emberi felsőtesttel és fordítva: megjelentek
emberszülöttek tehénfejjel, keveréklények, emitt férfiakról,
amott nők módjára látva el homályos nemiszervekkel.⁷⁰*

Zavaros gondolatmenete az anaximandoshi racionalizmus megcsúfolása. Talán Parmenidészt követi, aki egy helyütt azt mondja, hogy

*Mert amilyen a sokat bolygó tagok mindenkori keveréke,
olyan állapotban van az emberekben a gondolkodás...*

-----
*Midőn az asszony és a férfi összekeveri a szerelem magját,
az erő, mely a vénákban a különböző vérből alakít,
jól formált testeket alkot, ha jó arányú.*

*Am ha a magok összekeveredése után harcolnak egymással az erők,
és nem alkotnak egyet a testben, ahol a keverék van, akkor dühögve
kettős maggal sújtják a születőnek nemét.⁷¹*

Kiváló megfigyelésre utalnak Xenophón szavai, aki a szülők és a gyermekek közötti nemi kapcsolattal (a törvény megszegésével) magyarázza a torzszülöttek világrajövetelét.⁷² Arisztotelész a szörnyek kialakulását így magyarázza: „A mesterségek alkotásaiban is vétenek hibát – tudniillik amikor az írástudó nem helyesen ír le valamit, vagy az orvos nem helyesen adagolja a gyógyszert –, következésképp a természet /alkotásainak/ körében nyilvánvalóan lehetséges /hiba/... Vagyis a szörnyek hibás példányok ahhoz képest, ami végett /megszülettek/. És az állati testrészek összeállításának kezdeti szakaszában az ökörivadékok, ha nem voltak képesek egy határozott célt elérni, akkor úgy születtek, hogy elpusztult vagy károsodott az alapelvük. Ahogyan mostanság /is akkor születnek hibás egyedek/, ha /károsodik/ a mag /amelyből lesznek/.⁷³ Ez az a maximum, ameddig elmehetett az ókor a „szörnyek” születésének megvilágításában.

A későbbi fejlődés lényegében igazolta annak a hasonlatnak a realitását, hogy az íráshiba vezet el a hibás egyedek megszületéséhez. Mindehhez járul a probléma további racionalizálása Arisztotelésznél, de talán már Empedoklésznél is, hogy a „szörnyek” közül azok, amelyek életképtelenek, mint például az „emberarcú ökörivadékok”, elpusztultak és elpusztulnak, míg „a spontán módon megfelelő fölépítésű egyedek” életképeseknek bizonyulnak.

Ilyen megoldásokban fogalmazódott meg elsőként az, amit ma genetikai problémának tartunk.

A vitának van vagy lehet még egy vonatkozása: a kentaurok (szatírok, szilének, pánok) mitikus lények. A bölcsek, köztük Thalész és a meseíró Aiszóposz, miközben a torzszülöttek mibenlétén elmélkedtek, aközben a mitológia ember-állat keverékszörnyeinek

70 Empedoklész B 57-61. L. még Empedoklész A 81.

71 Parmenidész B 16,12. és B 18. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalésztól Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó.1992.

72 Vö. Xenophón: Emlékeim Szókratészről. V,4.20-24.

73 Arisztotelész: A természet. 199a33.

valóság hátterére kereshették a választ. A megoldás kettős: tisztázták a torzszületés valószínű okát és racionalizálták a mitológia egy szeletét. Mindkét törekvésben ráismerhetünk a bölcssek tudományos érdeklődésére és ideológiai érdekére.

SZOLÓN HETVEN ÉVE

Szolón, a hét görög bölcs egyik vezető alakja, Athén arkhóna a politikai és a társadalomfilozófiai kérdések iránt volt fogékony, elsősorban az alkotmányozó és a törvényhozó szempontjából nyúlt az egészségügyi kérdésekhez. Ő is részt vett a korinthuszi összejövetelen.

Ahhoz a kérdéshez szólt hozzá, hogy milyen is az egészséges étkezés. „**A hét bölcs lakomája**” című Plutarkhosz mű erre vonatkozó részét Rakonczai János így foglalta össze: „*A lakoma különben egyszerű és takarékos volt. Ezzel is hatni akart Periklész a meghívottakra.*”⁷⁴ A meghívottak véleményét Szolón fogalmazta meg: „*Megállapítják, a legegyszerűbb ételek a leghasznosabbak. Egyesek szerint a legízletesebbek is. A zöltség-főzelékfélék nagyon egészségesek. Ezekből sokat kell fogyasztanunk. – Szolón véleménye szerint, minél kevesebb ételt kell fogyasztanunk. A bő táplálkozás nem egészséges. Ez viszont nem jelenti azt, hogy teljesen lemondjunk az ételekről. Etkezni rendszeresen kell, de a mérték fontos. Legen étkezésünkben elegendő folyadék, bor vagy víz, növényi eredetű étel. Gyönyört keresni az ételekben ugyanolyan ostobaság, mint teljesen lemondani az étkezés, a táplálkozás gyönyöreiről. Ha eltűnne a házi tűzhely, eltűnne az oltár is, eltűnne a gazdaság, a földművelés, ezt megszenvedné az egész állam. Az ember, hogy életben maradjon, más élőlényeket pusztít el, ez az életben maradás törvénye. Amikor étkezünk, a természet törvényét teljesítjük. Jó lenne tétlenül élni, csak a lélek örömeit élvezni, ahogyan az elhunytak lelkeit képzeljük. A földi élet törvényei azonban más jellegűek. Kemény törvények ezek, a megmaradás törvényei. A testetlenség csupán szép álom. Elérhetetlen számunkra.*”⁷⁵ Egy mai diabetikus sem mondhatna ennél sokkal többet.

Szolón hétéves szakaszokra osztotta az emberi életet, aminek természetes határát hetven évben határozta meg.

*Gyermekcsekék fogaik kicsi korban nőtt kerítését
hét esztendjükig kisfiuként kivetik.
Isten hogyha megád másodszor hét kerek évet,
bimbózik s kivirul rajtuk az ifjúi báj.
Háromszor hét év ha lepergett, pelyhezik álluk,
s még noha nőnek, az arc zsenge zománca fakul.
Négyszer hét évet ha betölti a férfi, kiváltképp
délceg, s szembeszökő rajta a férfierő.
Ötször hét évet számlála a férfiu, nászra
gondoljon, s fiaikat nemzeni kedve legyen!
Hatször hét évet ha betölti a férfi, csiszolt fő,
s immár gyermekesen nem pepecsel.
Hétször s nyolcször hét esztendő korra kiváltképp
bölcs és szépszavu: ez kétszeri hét kerek év.
S bár a kilencszer hét éves még nem tehetetlen,
nagy tettekre tunyább szelleme és szava már:
Végre, ki tízszer hét esztendőt érve, keresztül-
lépte e kor küszöbét, sorsa halálra megért.⁷⁶*

Az évek számát összekapcsolta a házasságkötéssel, a gyermekek nemzésével, a bölcsé válással, azaz a társadalmi szerepvállalással, az évek számának növekedését a társadalmi állapotok minőségének megváltozásával, a biológiai és a társadalmi érettséget. Ami a véget illeti, Szolón nem a levegőbe beszélt: a görögök testkultúrája és orvosaik sikeres gyógyító munkája, többek között a mértékletes étkezés azt eredményezte, hogy a békés időszakokban,

74 Plutarkhosz: A hét bölcs lakomája. In: Uő. Moralia. Erkölcsi, filozófiai, állambölcsészeti kérdések. Az eredeti görög szövegből összeállította Rakonczai János. Bába Kiadó. Szeged. 2012. 55. old.

75 Plutarkhosz: A hét bölcs lakomája. In: Uő. Moralia. 61. old.

76 Szolón: Az életkorokról. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1982. 62. old. „*Az élet időtartamát mintegy hetven évre teszem*”. (Hérod I,32.); vö. Diog. Laert. I,2.

az élenjáró poliszokban az átlagéletkor, legalább is a férfiak esetében, megközelítette a hetven évet. A hetven éves átlagéletkor minősíti a görögök egészségi állapotát, a higiénia színvonalát, a testedzés kedvező hatását és az orvoslás eredményességét.⁷⁷

A kérdéshez kapcsolódik Szolónnak egyik verse, amely válasz a költőtárnak arra az óhajára, hogy súlyos gondok és nyomorító betegségek nélkül hatvanéves korában érje a halál:

*Ha most rám hallgatsz, dobd ezt ki;
és ne tagadd, hogy valami jobbat mondtam, mint te!
Lygiztadész, cseréld fel és ezt énekeld:
bárcsak nyolcvanéves koromban találna az
elkerülhetetlen halál.⁷⁸*

A hagyomány szerint neki megadatott, hogy tíz évvel túlélje az athéni átlagéletkort, s nyolcvanéves korában talált rá az elkerülhetetlen.

„*Sorsa a halálra megérett*” – írja Szolón. Az ember halálát itt természeti folyamatként fogja fel: a halál az élet természetes befejezése, mindenki meghal, s az átlagos élethossz ugyan hetven év, de azt megelőzően és azt követően is eljöhét a vég. A halál számára azonban nem egyszerűen az élet *vége*, hanem az élet *része* is. Erre az alapvető eredményre nem fiziológiai felismerése révén jutott, hanem az életet lezáró halálnak társadalmi-etikai tartalommal bíró eseményként történő vizsgálata útján. A halál dönti el, hogy az ember élete boldog és dicső volt-e vagy sem, amit a halál előtt megállapítani nem lehet, mert egy boldogtalan életet a méltó halál boldoggá tehet, míg a boldog életet a méltatlan halál boldogtalanságba fordíthatja át. Halála előtt senki nem nevezhető sem boldognak, sem boldogtalannak. Szolón thanatológiája egyszerre természeti és társadalmi tartalmú, éppen ebből adódik az élet és a halál, a boldogság és a boldogtalanság egymásba fonódó dialektikája.

Érdekes, hogy amíg Szolón a Hellaszban és Ióniában használatos hetes számszakszakokban gondolkodik, az emberi életet hétéves periódusokra osztotta, addig Püthagorasz Megalé Hellaszban a kelta húszas számrendszer által ihletve, annak logikájához kapcsolódva az emberi korszakokat így határozta meg: az ember „*Húsz évig gyerek; húsz évig ifjú; húsz évig felnőtt férfi; húsz évig öregember. Ezek megfelelnek az évszakoknak: a gyermek a tavasz, az ifjú a nyár, az érett férfi az ősz, az öregember a tél.*”⁷⁹ Ez nyolcvan évet ad ki. Amíg Szolón a szociálizálódás és a társadalmi szerepekre figyelve összegezte az élet elérhető korhatárát és a halál társadalmi tartalmát, addig Püthagorasz természetfilozófiai iskolázottságának megfelelően, de gyermeketeg az életszakaszokat az évszakokkal vetette egybe. De akár így, akár pedig úgy korszakolták az emberi életet s húzták meg az emberi élettartamot, a hetven és a nyolcvan év nem hathatott kivételnek, lehetetlennek, elérhetetlennek.

EGÉSZSÉG ÉS FELELŐSSÉG

Szolón talán az első törvényhozó, aki az ember állapotát figyelembe veszi a törvénykezésben és az ítélkezésben, önmaga és mások tetteinek megítélésében.

Szalamisz ostromára buzdítva örültséget színlelt, hogy jogilag ne lehessen őt elmarasztalni, s halállal büntetni. Majd amikor bírálja Peiszisztratosz türanniáját, akkor a türannosz hívei keltik Szolón örült hírét.⁸⁰ Akkor is, ekkor is az a meggyőződés állt a háttérben, hogy a mentálisan beteg ember jogilag tetteiért nem felel és politikailag beszámíthatatlan. Ezzel összefüggésben „*érvénytelennek mondott ki minden olyan végrendeletet, amelyet betegség, kábítószer vagy kényszer hatására, börtönben vagy nő befolyására készítettek. Nagyon helyesen úgy gondolkodott, hogy ha valakit jobb belátása ellenére beszélnek rá valamire, ugyanannyit ér, mint ha az illető kényszer alatt cselekednék: a ravasz csalást és a kényszerítést, a gyönyört vagy a fájdalmat mind olyan dolgoknak*

77 A keresztény teológia ezt az életszakaszolást vette át (vö. Nagy Szent Bazileiosz: Az ember teremtéséről. I,13. In: Uő. művei. Szent István Társulat. 2001.). A szerkesztők Hippokratészre („*Peri szarkón*”), Philonra („*De opifico mundi*”) és Origenesre („*In Matth*”) hivatkoznak (uo. 71. jegyzet)

78 Diog. Laert. I,2.

79 Diog. Laert. VIII,1

80 Vö. Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Szolón 8. 1. köt. Magyar Helikon. 1978. (Továbbiakban: Plut)

tekintette, amelyek elhomályosítják az ember józan ítélőképességét.”⁸¹ Ezzel összhangban áll az a rendelkezése is, hogy „ha az arkhónt részegségen érik, akkor halállal lakoljon.”⁸²

Az egyén felelőssége tetteiért és szabad döntéshozatala egymást feltételezi. Betegség, örültség, kábítószer, alkohol megfosztja az embert szabad akaratától, ezért jogilag számon kérni rajta tetteit és azok következményeit nem lehet. Így kapcsolódik az egészségügy és a jogalkotással és a joggyakorlattal. Majd Szókratész-Platón maga is törvényerővel kívánja meghonosítani az orvostudomány és az igazságszolgáltatás párosítását, hogy az államban ép testű és romlatlan lelkű polgárok éljenek.⁸³ Ebből annyi kiderül, hogy Athénben már Szolón idején azok az orvosok, amikkel az orvosok a sérült vagy a beteg ember fájdalmát enyhítették, egyben kábítószerként is közhasználatban voltak.⁸⁴

ANKHARSZISZ NEM ÉRTI

Lukianosz egy Anakarszisz és Szolón között folytatott fiktív párbeszédében évszázadokkal később is érzékeli és érzékelteti a barbárok és a görögök felfogása közötti különbséget, ha a testedzésről, a sportversenyekről és az elnyerhető díjakról van szó.

A szkíta Anakarszisz nem érti, hogy a fiatalok sárban, porban miért fojtogatják és püfölik egymást, nem érti, hogy ez miért tetszik a stadionok nézőinek, s hogy mit érnek az elsőnek járó koszorúk. A Szolónnak tulajdonított válasz: „a koszorú, amit itt kapnak, nem fenyő-, vadolajfaágból vagy zellerből készül, hanem az emberi boldogságot foglalja magában; ehhez tartozik a szabadság – kinek-kinek egyénileg és a hazáé is közösen –, a jó mód, a megbecsülés, az ősi ünnepeken való részvétel, a családi vagyon gyarapodása, egyszóval a jó, amiért az istenekhez imádkozunk; ez mind bele van fonva abba a koszorúba, amelyről beszélnek, s ez a jutalom azon a versenyeken, amelyre gyakorlatok és edzések előkészítenek.”⁸⁵ Igaza van Lukianosznak, ha folyt volna ilyen beszélgetés a két bölcs között, mint ahogyan korántsem zárható ki, sőt Xenophanész hasonló álláspontja valószínűsíti,⁸⁶ akkor az megközelítően így folyhatott volna le.

Anakarszisz és Szolón vitájához adalékuul szolgál, ha kifejtjük, mit jelent Lukianosz-Szolón esetében a megjegyzés: a kapott koszorú magába foglalja „a jó módot”, „a családi vagyon gyarapodását” is. A jó módot is, mert az olümpiai és az iszthmoszi játékokon kivívott győzelem dicső hírnév mellett anyagi javakban is tárgyiasult.

Amikor a polisz számára is dicsőséget hozó győzelemért kapott anyagi javak kezdtek elszabadulni, akkor a polisztársadalom is igyekezett mérsékelni burjánzását. Talán nem felesleges megjegyeznünk, hogy Szolón alkotmányozó és törvényhozó tevékenységében az első intézkedéseinek egyike éppen a „jó módot” biztosító anyagi juttatások maximalizálása volt. A pénzhiánnyal küzdő városban Szolón úgy döntött, hogy „Az iszthmoszi játékok győztese száz, az olümpiai játékoké ötszáz drakhma jutalmat kapott.”⁸⁷ Ez a korlátozott összeg a maga idején jelentős vagyont jelentett: „egy juh és egy drakhma egy mérő gabonát ért.”⁸⁸ Ötszáz drakhma jutalom a versenyzőt a szolóni vagyonsztályok legmagasabbjába, az „ötszáz mérősöké”-be emelte.⁸⁹

Anakarszisz értetlenségében, meglehet, a „barbár”, a „keleti” szemlélet munkált, de Szolónnál, aki a testedzéshez az emberi boldogságot és szabadságot társította, ez nem játszhatott szerepet. Bizonyára a pénzhiány jelentősége sem játszhatott olyan nagy szerepet az intézkedésben, mint vélhetnénk, inkább az a mértékletesség elve, amely áthatotta az egész szolóni gondolkodást: a hübrisz elvetése.

A POLITIKA KÖZBESZÓL

81 Plut Szolón 21.

82 Diog. Laert. I,2.

83 Vö. Platón: Állam. 409e-410a. E cél elérésére a WHO az orvoslás és az iskoláztatás párosítását javasolja.

84 Az a megfontolás, hogy ilyen esetekben jogilag nem lehet számon kérni az állampolgárt tetteikért, szinte napjainkig fennmaradt. A mai szemlélet a kábítószer fogyasztását és az alkoholos mámort súlyosbító körülményként veszi számba, mert ugyan ezek megfosztják az embert szabad akaratától, de fogyasztásukat szabad akaratú döntötték el.

85 Lukianosz: Anakarszisz vagy a testedzésről. 15. In: Uő. Összes művei. 1- 2. köt. Magyar Helikon. 1974.

86 Vö. Loszev, Sesztakov: Az esztétikai kategóriák története. Gondolat Könyvkiadó. 1982. 128. old.

87 Plut. Szolón 23.

88 Vö. Plut. Szolón 23.

89 Vö. Plut. Szolón 18.

Kezdetben a bölcsek egy nyelven beszéltek, politizáltak, társadalmi problémákon elmélkedtek, megoldásukon munkálkodtak. Ezméik, amiket többnyire gnómákban fogalmaztak meg, társadalomfilozófiai alapvetéssé álltak össze. Kiemelkedik közöttük Szolón és Thalész, akiknek munkássága a későbbiekben kettévál. Szolón és követői a továbbiakban is társadalomfilozófiai, szociológiai és jogfilozófiai kérdésekkel foglalkoznak, de egyre inkább háttérbe szorulnak. Eközben Thalész és követői a társadalmi elmélkedéseket elhagyva a természetfilozófia, a csillagászat és a geometria kidolgozásával a korabeli filozófiai gondolkodás élére törnek.

A társadalomfilozófiai elmélkedések elapadása és természetfilozófia uralkodóvá válása mögött egy társadalmi, politikai fordulat állt. A lüd és a perzsa fenyegetetésnek és támadásainak csapásaitól egyre kiszolgáltatottabbá váltak az ión poliszok, köztük vezető városuk, Milétosz is, a bölcs-mozgalom egysége megrendült, majd felbomlott. Ellehetetlenült az ión bölcsek, közöttük Thalész társadalmi, politikai tevékenysége, aki ezért „*A politika után a természet szemlélője lett*”.⁹⁰ Egyéni fordulata mögött tehát a társadalmi-politikai helyzet radikális fordulata és hosszan tartó hatása húzódott meg volt. A **természettudományok** művelése, a **természetfilozófia** kimunkálása a Thalész és tanítványai politikából történő **kilépésének** következménye.

Az „*orvos-beteg*” viszony és az orvoslás, ami az **emberrel** foglalkozik, itt nem kaphatott kiemelt helyet. Filozófiai, ismeretelméleti probléma is árnyalja a képet. A társadalmi ismeretek és meggyőződések a polgárháborús poliszokon belüli, a poliszok, valamint a hellén és barbár világ közötti gyorsan változó és átrendeződő erőviszonyok miatt a szemük előtt elavultak, megváltoztak, átláthatatlannokká váltak, a betegségek egyedi lefolyása, okinak homálya, a beavatkozások kimenetelének bizonytalansága stb. pedig határozatlanná tette a medicinát. Ezzel szemben a csillagok, a Nap és a Hold ismert pályákon haladtak, a derékszög szögei 90 fokosak maradtak akár önálló, akár barbár hatalom elnyomás alatt éltek, akár polgárháború dúlt, akár bölcs türannosz állt a polisz élén, akár egészségtől duzzadtak a városlakók, akár járványok sújtották a poliszpolgárt. Amíg ott „*A hetven évben... összesen huszonhatezer-kétszázötven nap van, s egyetlen nap sem telik el úgy, mint a másik*”,⁹¹ addig itt az ismétlődés és az állandóság.

A HÜLOZOISTA HÁTTÉR

Túlzott az az állítás, hogy a milétosziakat teljesen hidegen hagyták az emberi, közöttük az humán orvoslás és az általánosabb biológiai problémák. A maguk módján maguk is hozzájárultak a hellén biológiai, orvosi, pszichológiai gondolkodás fejlődéséhez, bár ezek kapcsolatai a természetfilozófiához alig-alig kitapinthatók, nem igazán tudatosak, de ettől még léteztek. Így például megfontolandó az az anaximandroszi gondolat: a bűn és a bűnhődés nem csupán társadalmi, emberi, hanem kozmikus eszme is. A jogszolgáltatás és a kozmosz összekapcsolása lehetett az a rejtett kötelék, ami mintegy öntudatlanul, de hozzákapcsolta a természetfilozófusokat korábbi társadalomfilozófiai érdeklődésükhöz, valamikori önmagukhoz.

Plutarkhosz szerint a természetfilozófus Thalész a víz elvet az egyiptomiaktól vette,⁹² Arisztotelész abból vezette le, hogy „*mindennek nedves a tápláléka... másrészt..., mindennek a csírája természete szerint nedves jellegű*”.⁹³ Simplicius lényegében megismétli: „*a meleg a nedvességből él, mindaz, ami halott, kiszárad, az összes dolgok csírái nedvesek, és minden táplálék vizet rejt magában.*”⁹⁴ A magyarázó elvek – a táplálék, minden csira és a sperma nedvessége, a magömlés, a nemi egyesülés és a szoptatás, a holttestek kiszáradása – egytől egyig fiziológiaiak. Ezek utólagos, kései magyarázatok. Lehet, hogy Thalészénél ilyenek nem voltak, Arisztotelész hozzá is teszi: „*talán*”, de mindennek ellenére ezek olyan magyarázatok, amelyek a thalészi eszmére mutatnak, más magyarázatok pedig nincsenek! A mai értelmező joggal kérdezi, hogy a példák miatt „*túlnyomórészt fiziológiai jellegűek. A közöttük és*

90 Diog. Laert. I,1. „*Thalésről kifejezetten mondják, hogy csak élete későbbi szakaszában szentelte magát a bölcselkedésnek.*” (Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 134. old.) és „*korán vonult vissza a közügyektől s csak a tudománnyal foglalkozott.*” (i. m. 146. old.)

91 Hérod I,32.

92 Vö. Plutarkhosz: Iszisz és Oszirisz. 34. Európa Könyvkiadó. 1986.

93 Arisztotelész: Metafizika. 983b. Lectum Kiadó. Szeged. 2002. Európa Könyvkiadó. 1986.

94 Thalész A 13. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalésztől Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.

*közvetlen utódai között vonható analógia alapján azt várhatnánk, hogy Thalésznek a víz kozmikus jelentőségének alátámasztására fölhozott indokai jóval szembeötlőbben meteorológiai jellegűek voltak.*⁹⁵

Már miért várhatnók?!

Ilyen gondolatkörben értelmezhetjük Thalész mozgatóerő meghatározását. Ő a lelketlen dolgoknak is lelket tulajdonított: a világegyetem lelkes, a lélek el van vegyülve az egész mindenségben, a lélek mindennek a mozgatóereje. Ez olyan gondolat, amelyet felhasználott a természetfilozófia éppen úgy, mint a későbbi orvostudomány, mindenekelőtt Alkmaion. A forrás ősrégi, már Hésziodosznál először **Khaosz**, majd pedig **Gaia** és **Erósz** jön létre, az az Erósz, az a Szerelem, amely

*...elbágyasztja a testet, az istenek és a halandók
keblében leigazza a józanságot, a bölcs ész.*⁹⁶

– ezután szüli gyermekéül Khaosz a világot. Ezt látjuk majd a viszonylag kései gondolkodónál, Parmenidésznél is. Az éjszaka és a tűz közepén

*Pedig a daimón, aki mindent kormányoz.
Mert az iszonyatos szülés és keveredés minden ügye felett ő uralkodik,
küldve a hímnek nőtényt, hogy keveredjenek, és fordítva megint,
hímet a nőténynek.*⁹⁷

A kozmoszban a mikrokozmosz és a makrokozmosz elválaszthatatlan egymástól.

Ami az arisztotelészi „*talán*”-t valószínűsíti, sőt megerősíti, az Anaximandrosz „*darwinizmusa*”. Ő az embert vízben élő állatból, halaktól eredeztette, az állatokat pedig a nedves, de élettelen anyagból, a vizes földből, vagyis hogy a sárból születetteknek vélte. Sehol sincs a hiányolt meteorológiai szemlélet, de ott van az a nedves közeg, amit Thalésznél feltételeztek. Ami pedig a természetfilozófiába Anaximandrosz által bevezetett filozófiai kezdeményezését, az „*arkhé*”-t, a „*kezdet*”-et illeti, Arisztotelész ilyen példákat hoz föl: „*Az élőlényeknél némelyek a szívnek, mások az agyvelőnek, s ismét mások más szervnek juttatják ezt a szerepet*”, és „*ilyen a gyermekre nézve az atyja és az anyja*”.⁹⁸ Szerinte „*a meleg és a hideg örök termékenyítő képessége a világ keletkezése folyamán alakult ki*”,⁹⁹ és „*az istenek születés által jöttek létre, hogy nagy időközökben keletkeznek és ugyanúgy múlnak el, s ők a megszámlálhatatlan világok*”.¹⁰⁰ A hideg (víz) és a meleg (föld) szerelmetes egyesüléséből születtek a világok és az istenek, meg az emberek. Bizonyára nem véletlenül nem találunk indoklásában kozmogóniai, kozmológiai, csillagászati vagy meteorológiai indoklást, s feltűnő, hogy egyáltalán nem említi a természetfilozófia (víz, levegő, tűz, föld) „*arkhéit*”. A világ eleven, lelkes, érző, értelmes lény, s mint minden élő organizmusoknak, a világnak is víz és a levegő a létfeltétele.

Feltehető, kiemelkedő eszméje, hogy az élet természetes úton, az ősnemzés következtében az élettelenből bontakozott ki, hogy az állatok egymásból alakultak ki, s az emberkeletkezési elmélete szerint az emberek az állatvilágból fejlődtek ki, az nem annyira Milétoszhoz, mint inkább Szamoszhoz köthető, ahol Anaximandrosz – rövid spártai és apollóniai kiérő után – letelepedett. A létezők és a létezés tehát szexuális vonzatú. Ez nem orvostudomány, ez nem biológia stb., de a filozófiája érintkezik velük, s azok majd érintkeznek vele. Nem orvostudomány, nem biológia, de természetfilozófiai rendszerének csúcspontja, csodálatos, korai hipotézise egyben a hellén biológiai szemlélet racionális megalapozása.

A hiányolt meteorológiai jellegű, de élettani ízeket is tartalmazó indokot talán Anaximenésznél kereshetjük. Ő azt tanította, hogy az istenek és az emberek a levegőből születtek, s hogy „*az ember teljes egészében levegő*”.¹⁰¹ Ezért „*Miként lelkünk – amely nem más, mint levegő – hatalmában tart bennünket..., éppúgy az egész világegyetemet is a*

95 Kirk, Raven, Schofield: A preszókratikus filozófusok. 145. old.

96 Theog 121-122.

97 Parmenidész B 12. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalésztól Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.

98 Metafizika 1012b-1013a.

99 Anaximandrosz A 10. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalésztól Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.

100 Anaximandrosz A 17.

101 Anaximenész A 22. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalésztól Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.

*lélegzés és a levegő fogja át.*¹⁰² Felületes itt meteorológiára gondolni. Nem a „nagy” kozmosz magyarázza az emberit, hanem a „kis” kozmosz a nagyot, amely ugyanúgy lélegzik, mint az ember, s hiszen „*az ember meleget is, hideget is lehel ki a száján.*”¹⁰³ Am a hideg és meleg lehelet, a lélegzés mint kozmikus elv egyértelműen a fiziológia területére tereli a gondolkodást.

A milétosziaknál az arkhék (víz, tűz, levegő, föld és apeirón) kozmikus jelentőségének alátámasztására fölhozott indokok nem meteorológiai, hanem túlnyomóan és szembeötlően fiziológiai jellegűek voltak.

Ezért mondják, hogy a milétoszi filozófia – **hülozoista!**

A HALHATATLAN THRÁK

Szamosz szigetét – amelyet Homérosz „*thrák Szamosz*”-nak nevezett¹⁰⁴ – csak egy keskeny tengerszoros választotta el Milétosztól. Ez a távolság egy ideig megmentette attól a közvetlen lúd beavatkozástól, aminek Milétosz ki volt téve. Ebből következett a sziget rövid ideig tartó szellemi virágzása, Szamoszon az orvosi és a filozófiai fejlődés önállósága, s egyre nagyobb jelentőségre emelkedése. Olyan nevek, mint Anaximandrosz, Démokédész, Zamolxisz, valamint Phereküdesz, és Püthagorasz jelzik a sziget intellektuális fénykorát.

Amennyire vissza tudunk tekinteni, a sziget első jelentősebb alakja a thrák Zalmoxisz vagy Zamolxisz, aki thrák és egyiptomi forrásokból kiindulva csillagászati és orvosi tevékenységet folytatott. Életének egy részét Szamoszon, rabszolgasorban töltötte. Varázslatai, jóslatai és orvosi tudása gazdaggá tette, kiválthatta önmagát. Hazatért Thrákiába, ahol királyként és istenként tisztelték. Nevéhez kapcsolódva egy thrák orvosi iskola alakult ki.

Platón egy Zalmoxiszt követő thrák orvostól hallotta, „*hogy halhatatlansággal is meg tudják ajándékozni az embert.... Zalmoxisz... azt tanítja, hogy amint a szemet a fej nélkül és a fejet a test nélkül nem szabad gyógyítani próbálni, éppen úgy a testet sem a lélek nélkül. Hiszen éppen ez az oka annak, hogy a görög orvosok nem értenek sok betegséghez, mert az egészséget, amire a legjobban kellene ügyelniük, elhanyagolják, pedig ha az egész van rosszul, lehetetlen, hogy az egész egészséges legyen. Mert szerinte minden, a rossz is meg a jó is, a lélekből árad ki a testre és az egész emberre, és onnan ömlik szét, mint a fejből a szemre. Először és legfőképpen tehát a lelket kell ápolni, ha azt akarjuk, hogy a fej is meg az egész test is egészséges legyen. A lelket pedig, kedvesem, – mondta –, bizonyos ráolvasásokkal kell ápolni... Senki rábeszélésének ne engedj, hogy gyógyítsd a fejét, ha előbb nem engedi meg ráolvasással gyógykezelésbe venni a lelkét. Mert most éppen ez a hiba, hogy az emberek külön akarnak a bölcs jözságnak, és külön az egészségnek orvosai lenni.*”¹⁰⁵ Zalmoxisz azt tanította, hogy az ember testét a lelke kormányozza, a lélekből folyik a test minden java és baja, a beteg testi tünetei lelki bajaiból fakadnak, ezért előbb a lelket kell gyógyítani, s utána a testet. A gyógyítás eszköze a szép beszéd: a ráolvasások, a gyógyigék, varázsénekek.

Platón szkeptikusan hallgatta a thrák orvos okfejtését. A görögök is ismerték a Hadészből való visszatérés lehetőségét. És mint minden hellén, Platón is tudta, hogy a korábbi hiedelmekkel szemben Zeusz éppen azért büntette meg Aszklépioszt, mert a Hadészből visszahozta a holtat. Platón inkább a racionális hazai gyógyítás eredményességében bízott, mint a zalmoxiszi orvosi iskolában, a holtak feltámasztásának ígéretében és a halhatatlanság reménységében.

A SZAMOSZI OLVASZTÓTÉGELY

Zalmoxiszt ugyan Püthagorasz kortársának mondja a hagyomány, de minden valószínűség szerint nemzedékekkel korábban élt. Hatása ennek ellenére meghatározónak bizonyult Phereküdeszre, aki Szamosz első filozófusa, az orfikus hatásokat mutató mitológus filozófia kiemelkedő kezdeményezője volt.

Phereküdesz „*az ún. teológusok, e mitológizáló filozófusok*”¹⁰⁶ képviselője, a mitológizáló filozófia egyik kidolgozója, a kozmoszt, a világteremtést **Zeusz** és **Khthonié**

102 Anaximenész B 2.

103 Anaximenész B 1.

104 Homérosz: Apollónhoz. 34. In: Uő. Íliász. Odüsszeusz. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960.

105 Platón: Kharmidész. 156d-157b.

106 Metafizika 1000a.

nászából vezette le, szerelmes egyesülésükből született élőlényként fogta fel. Zeusz magáévá teszi a földet, és magvával teszi azt termővé. Tanítása közelebb állt a teológiához, mint a természetfilozófiához, de mégis ő tette meg az első lépést, bizonyára már Thalészt megelőzően, a mitológiától a természetfilozófia felé. Nincs hely, hogy filozófiai rendszerét összegezzük. Leglényegesebb és legtávolabb ívelő hatással Püthagorasra volt, aki ezekből az elméleti elemekből kiindulva majd originális filozófiát, tulajdonképpen az első filozófiának nevezett filozófiát kidolgozta.

Phereküdesznek Thalészhez írt fiktív levelében ez áll: *„hatalmába kerített a betegség. Hemzsegnek rajtam a tetvek, és ráz a hideg... Miután a betegség egyre inkább kínoz, sem az orvosok közül, sem a barátaim közül nem engedtem be (magamhoz) senkit. Miután ajtóim előtt álltak, és érdeklődtek, hogy vagyok, a kulcslukon kidugtam ujjam, hogy megmutathassam mennyire hatalmába kerített a betegség.”*¹⁰⁷ Máshol azt említi, a *„bőrén látszik”*, hogy rosszabbul van. Betegsége annyiban érdekes, hogy halála filozófiai jelentőségre tett szert. Megrendült tanítványa, Püthagorasz, állítólag ápolta és eltemette őt. Bármiként történt, a mester betegsége, tüneteinek figyelése, majd pedig halála ösztönözhetette Püthagoraszt abban, hogy foglalkozzon az orvoslással.

A thrák orvoslás Zalmoxisz közvetítette hagyománya, Phereküdesz részben egyiptomi, részben orfikus elemekből építkező mitologikus filozófiája és Anaximandrosz *„darwinizmus”* Szamoszon találkozott össze és megtermékenyítették egymást, megalapozták Püthagorasz világszemléletét. Ő viszi magával az ión filozófia eredményeit Megalé Hellaszba, Krotónba, ahonnan Démokedész, a krotóni orvosi iskola neves tagja egy időre Szamoszra látogatott. Talán találkoztak egymással, s ennek köszönhető, hogy a Szamoszról, a türannisz elől menekülő Püthagorasz Krotónt választotta letelepedésére. Talán a városnak a hírneve más úton-módon került a szigetre.

(Folytatása következik)

---

107 Diog. Laert. I,11.